

บทที่ 3

มูลเหตุของการทำสนธิสัญญาเบอร์นี

การทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ระหว่างไทยกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2369 มิได้หมายความว่าไทยเพียงจะมีความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หากว่าแท้จริงแล้วไทยรู้จักติดต่อค้าขายกับพ่อค้าตะวันตกมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะอังกฤษนั้นเป็นพ่อค้าตะวันตกชาติที่ 4 ที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับอยุธยา ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าของป่าเช่นเดียวกับพ่อค้าตะวันตกชาติอื่น ๆ ความสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเป็นทางการระหว่างไทยกับอังกฤษรวมทั้งพ่อค้าตะวันตกชาติอื่น ๆ ก็มิ้องต้องหยุดชะงักลงชั่วคราวเมื่อเกิดสงครามระหว่างไทยกับพม่าในปีพ.ศ. 2310 คงมีเพียงการค้าของบรรดาพ่อค้าอิสระอยู่บ้างไม่มากนัก

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลังจากที่ไทยสามารถฟื้นฟูบูรณะบ้านเมืองตลอดจนฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีนได้เป็นผลสำเร็จ ไทยก็เริ่มมีการติดต่อค้าขายกับประเทศต่างๆ ในบริเวณใกล้เคียงมากยิ่งขึ้น รวมทั้งพ่อค้าจากประเทศตะวันตกที่เริ่มเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยมากขึ้น และอังกฤษก็เป็นชาติตะวันตกชาติหนึ่งที่ต้องการเปิดความสัมพันธ์กับไทยอย่างเป็นทางการอีกครั้ง โดยอังกฤษได้ส่งคณะทูตซึ่งเป็นตัวแทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อฟื้นฟูการค้าขายของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในไทย ความสัมพันธ์อันมีที่มาจากผลประโยชน์ทางการค้านี้เองที่นำไปให้อังกฤษเดินทางเข้ามา และพยายามหาวิถีทางที่จะเปิดความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับไทยให้สำเร็จ และนี่เป็นมูลเหตุหนึ่งที่น่าไปสู่การทำสนธิสัญญาเบอร์นีในเวลาต่อมา

การศึกษามูลเหตุของการสนธิสัญญาเบอร์นีระหว่างอังกฤษกับไทยนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงนโยบายของอังกฤษทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมานั้น

เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเนื่องมาจากอังกฤษสามารถก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจเพียงชาติเดียวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นการดำเนินนโยบายของอังกฤษทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงส่งผลเกี่ยวเนื่องต่อการกำหนดนโยบายต่างประเทศต่อกันระหว่างไทยกับอังกฤษ

นโยบายทางเศรษฐกิจและการเมืองของอังกฤษที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เมื่อย่างเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 19 (พุทธศตวรรษที่ 24) อังกฤษเริ่มเข้ามามีอิทธิพลอย่างเด่นชัดมากขึ้นเรื่อยๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับตั้งแต่ความสำเร็จจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมอันทำให้อังกฤษมีความเจริญก้าวหน้าในการผลิตสินค้าสำเร็จรูปจำนวนมาก (Mass Production) อังกฤษกลายเป็นแหล่งอุตสาหกรรม มีโรงงานตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่มากมาย สามารถผลิตสินค้าออกสู่ตลาดได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งจากการที่อังกฤษเป็นผู้นำในการปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้เอง ส่งผลให้อังกฤษเร่งขนขวายหาอาณานิคมในที่ต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วยเหตุว่าอาณานิคมนั้นเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับการผลิตและเป็นตลาดสำหรับระบายสินค้า อีกทั้งยังเป็นฐานที่มั่นในการดูแลและควบคุมเส้นทางการค้าให้สะดวกปลอดภัย

ความสำเร็จในการขยายอิทธิพลของอังกฤษเริ่มต้นขึ้นหลังการสิ้นสุดสงครามนโปเลียนในยุโรปในปี ค.ศ. 1815 (พ.ศ. 2358)¹ ถึงแม้ว่าอังกฤษจะได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากสงครามครั้งนี้อย่างมาก แต่อังกฤษก็สามารถตัดกำลังของคู่แข่งสำคัญอย่างฝรั่งเศสลงไปได้มากเมื่อสันติภาพกลับมาสู่ยุโรปอีกครั้ง หลังคองเกรสแห่งเวียนนาฝรั่งเศสก็ต้องสูญเสียอิทธิพลของตนในยุโรปและอินเดีย²

¹ สุปราณี มุขวิจิตร, ประวัติศาสตร์ยุโรปตั้งแต่ปี ค.ศ. 1815-ปัจจุบัน เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: โอเคชั่นส์โตร์, 2532), หน้า 16.

² กระทบ ทองธรรมชาติ, "พื้นฐานการกำหนดนโยบายต่างประเทศของไทย" ใน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2538), หน้า 29.

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาตตะวันตกที่มีอิทธิพลครอบครองดินแดนบางแห่งในภูมิภาคนี้มาก่อนแล้วคือ ฮอลันดา ซึ่งมีอำนาจอยู่ในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เรื่อยมา โดยเข้ามาแทนที่โปรตุเกสที่กำลังเสื่อมอำนาจลง ในชวาและหมู่เกาะทางตะวันออกเฉียงใต้แก่เตอร์เนก ติมอร์ อัมโบyna แบนดา มากัสซาร์ มะละรัม แบนธัม และมะละกา โดยฮอลันดาเข้าครอบครองดินแดนเหล่านี้เพื่อผูกขาดการค้าเครื่องเทศ พริกไทยแต่เพียงผู้เดียว นอกจากนั้นยังผูกขาดการนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปทั้งหมด³ ฮอลันดาใช้เวลาอยู่นาน นับตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 มาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในการรวบรวมดินแดนอาณานิคมดังกล่าว หลังจากนั้นฮอลันดาก็เริ่มเสื่อมอำนาจลงเรื่อยๆ ด้วยเหตุที่มีการคอร์ปชั่นเกิดขึ้นมากมายในบริษัทอินเดียตะวันออกเฉียงของฮอลันดา มาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทั้งนี้สืบเนื่องจากการดำเนินนโยบายผูกขาดของฮอลันดาเอง ที่นำไปให้บริษัทอินเดียตะวันออกเฉียงของฮอลันดาต้องเข้าไปพัวพันปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองกับบรรดารัฐต่างๆ ในภูมิภาคนี้ ซึ่งหลายครั้งหลายคราที่บริษัทฯ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในสงครามกับชาวพื้นเมือง ภาระจากสงครามที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่ก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นซึ่งค่าใช้จ่ายดังกล่าวมีมูลค่าสูงกว่ารายรับที่บริษัทฯ ได้จากผลประโยชน์ทางการค้า นอกจากนั้นในช่วงเวลาดังกล่าว ฮอลันดาต้องเผชิญสงครามกับอังกฤษและฝรั่งเศสเรื่อยมา ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2323 ฮอลันดาได้ทำสงครามกับอังกฤษ และในปีพ.ศ. 2336 เกิดสงครามระหว่างฝรั่งเศสและฮอลันดา และอังกฤษกับฮอลันดา ยิ่งทำให้การค้าเสื่อมถอยลงไปอีก มีหน้าซ้ำบรรดาเจ้าหน้าที่ของบริษัทฯ ต่างพากันหาผลประโยชน์ใส่ตัวและโกงบริษัทฯ จนในที่สุดบริษัทอินเดียตะวันออกเฉียงของฮอลันดาก็ต้องล้มเลิกกิจการโดยรัฐบาลฮอลันดาเข้าไปจัดการแทนในปีพ.ศ. 2342⁴

³ เพ็ญศรี กาญจนมัย, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, กรุงเทพฯ: วารุณีการพิมพ์, 2523, หน้า 46-47

⁴ บี. อาร์. เฟอร์น, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515, หน้า 125-126.

หลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษหันเหความสนใจสู่อินเดียและมุ่งหวังที่จะกำจัด
อิทธิพลของประเทศคู่แข่งในอินเดียออกไป ซึ่งจากผลของสงครามหลายครั้งในที่สุดเมื่อปีพ.ศ.
2306 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกลายเป็นมหาอำนาจชาติเดียวในยุโรปที่ครอบครอง
การค้าในอินเดียเป็นผลสำเร็จ⁵ อินเดียกลายเป็นฐานที่มั่นทางการค้าที่สำคัญของอังกฤษ เป็น
แหล่งผลิตและวัตถุดิบที่สำคัญในอุตสาหกรรมทอผ้า ส่วนการค้าในจีนบริษัทอินเดียตะวันออกของ
อังกฤษหันมาพึ่งพาการค้าใบชากับจีนอีกครั้ง หลังจากที่รัฐสภาอังกฤษออกพระราชบัญญัติหลายฉบับ
ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เพื่อคุ้มครองอุตสาหกรรมทอผ้าในประเทศซึ่งส่งผลกระทบต่อสินค้าชาเข้า
จากอินเดียของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษอย่างมาก ความสำคัญของการค้าใบชาในจีน
นำผลกำไรมาสู่บริษัทอย่างยิ่ง ดังเห็นได้ว่าในระหว่าง พ.ศ.2313-2322 บริษัทเป็นผู้ส่ง
สินค้าใบชาเข้าไปขายในประเทศอังกฤษมีอัตราเฉลี่ยของน้ำหนักใบชาปีละ 5.6 ล้านปอนด์⁶
ใน พ.ศ.2328 มีการส่งใบชาน้ำหนักกว่าสิบหกล้านปอนด์ เป็นสินค้าเข้าไปประเทศอังกฤษ
ในปี พ.ศ.2366 และ2376 มีการส่งใบชาเป็นสินค้าเข้าคิดเฉลี่ยประมาณปีละ 30 ล้านปอนด์
ทำให้รัฐบาลอังกฤษมีรายได้มหาศาลจากการค้านี้ โดยประการแรกเป็นผลกำไรที่บริษัทได้รับ
จากการค้าโดยตรง ประการต่อมาเป็นรายได้ที่รัฐบาลอังกฤษได้รับโดยวิธีการเก็บภาษีใบชา
ชานั่นเอง⁷ การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่มีในจีนและอินเดียนั้นเจริญ
ก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ ผลประโยชน์ที่บริษัทได้รับจากการค้ากับจีนและอินเดียเป็นเหตุให้
อังกฤษต้องพยายามแสวงหาเมืองท่าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อให้เรือสินค้าของ
ตนที่ใช้เส้นทางการค้าระหว่างจีนและอินเดียได้หยุดพักเติมเสบียงอาหารและน้ำจืด ตลอดจน
แวะหลบพายุหรือซ่อมแซมเรือที่ชำรุดเสียหาย ฉะนั้นเมืองท่าในภูมิภาคนี้จึงมีความจำเป็น
สำหรับการค้าขายโดยทางเรืออย่างมาก

⁵ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเชียและสิงคโปร์, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า 80.

⁶ วังเดือน นาราัจจ์, "การค้าเงินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตก
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367-2394)", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 13.

⁷ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเชียและสิงคโปร์, หน้า 80.

นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้วอังกฤษยังต้องการเมืองท่าในภูมิภาคนี้เพื่อใช้เป็นฐานทัพสำหรับส่งกำลังสนับสนุนกองทัพของอังกฤษหากเกิดสงครามกับฝรั่งเศสในอินเดีย เนื่องจากเมืองท่าของอังกฤษบนฝั่งตะวันออกของอินเดียที่โคโรมันเดลใช้ไม่ได้ดีในหน้ามรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนเมืองท่าด้านตะวันตกของอินเดียคือบอมเบย์ก็อยู่ไกลจากจีนมากเกินไปไม่สะดวก ในขณะที่ฝรั่งเศสมีเมืองท่าที่เมอร์ริเชียสซึ่งสามารถเดินทางมายังเบงกอลได้รวดเร็วกว่าอังกฤษทั้งยังสามารถเดินทางไปยังบอมเบย์ได้ไม่ยาก และแม้ว่าอังกฤษจะมีสถานการณ์ค้าของตนเองที่เมืองเบงกอลเส้นทางฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา แต่เมืองท่านี้ก็อยู่ไกลจากเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดียของบริษัทฯ อยู่มาก นอกจากความต้องการฐานทัพทางด้านยุทธศาสตร์ดังกล่าวแล้ว การที่อังกฤษสามารถตั้งมั่นในภูมิภาคนี้ได้ก็เท่ากับว่าอังกฤษสามารถดูแลและให้ความคุ้มครองแก่เรือสินค้าของอังกฤษในเส้นทางการค้าระหว่างจีนและอินเดียได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันให้แก่เรือสินค้าของตนเองในด้านความปลอดภัย

แม้ว่าในบางครั้งชาวอังกฤษจะสามารถใช้ท่าเรือของฮอลันดาได้ แต่ก็ต้องเสียภาษีค่อนข้างแพง อีกทั้งฮอลันดาซึ่งเรียกเก็บค่าเช่าอุปกรณ์ในการซ่อมแซมเรือด้วยอัตราที่สูงมากและไม่แน่นอน หากจะอาศัยท่าเรือของชาวพื้นเมืองอังกฤษก็ต้องประสบกับปัญหาหลายประการ เช่น หาเสบียงอาหารและอุปกรณ์หรือส่วนประกอบในการซ่อมแซมเรือได้ยากเต็มไปด้วยปัญหาและความวุ่นวายทางการเมือง มีนโยบายที่ไม่แน่นอน^๘ เป็นต้น

ในระยะแรกบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้พิจารณาเมืองท่าไว้ 2 แห่งคือ เกาะเรียวซึ่งอยู่ใกล้ปากทางเข้าตอนใต้ของช่องแคบมะละกา และเมืองอาเจห์ (Acheh) ซึ่งอยู่ทางเหนือของเกาะสุมาตรา หากว่าการเจรจาล้มเหลวกับต้นฟรานซิส ไลท์ จึงเสนอให้อังกฤษขอเช่าเกาะปีนังแทน โดยเสนอว่าเกาะปีนังนั้นเหมาะสำหรับเป็นท่าเรือน้ำลึก อุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำจืด ปลาทะเลและยังตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสมทางยุทธศาสตร์ เนื่องจากปากทางเข้าซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเกาะนั้นกว้างไม่เกิน 1 ไมล์ ทำให้ง่ายต่อการควบคุมการเดินทางเรือเข้าออก อังกฤษจึงได้ส่งนาย เอ็ดเวิร์ด มงคตัน (Edward Monckton) มาเจรจากับสุลต่านแห่งไทรบุรีในปี พ.ศ. 2315^๙ เพื่อขอเช่าเกาะปีนัง การเจรจาล้มเหลว เนื่องจาก

^๘ บี อาร์ เฟอร์น, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์, หน้า 142.

^๙ วงเดือน นาราสิมจั, "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394)", หน้า 15.

ทางฝ่ายไทรบุรียื่นข้อเสนอมขอให้อังกฤษช่วยเหลือตนในการเข้าจู่โจมรัฐสะลังงอร์แต่ทางบริษัทฯ ได้ปฏิเสธเพราะบริษัทฯไม่ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายในของไทรบุรี ซึ่งจะนำมาสู่การะรับผิดชอบอันยุ่งยาก*

เมื่อการเจรจาขอเข้าเกาะปีนังในครั้งแรกล้มเหลว บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็แสวงหาเมืองท่าที่จะสามารถใช้เป็นฐานทัพเรือทางตะวันออกของตนต่อไป ในปี พ.ศ. 2327 ฮอลันดาเข้าไปยึดครองเกาะเรียว ขณะที่อังกฤษเตรียมจะส่ง โทมัส ฟอร์เรสต์ (Thomas Forrest) ผู้บังคับการอังกฤษที่เบงกอลไปเจรจาขอเข้าเกาะเรียวอีกครั้ง ความสำเร็จของฮอลันดาครั้งนี้ทำให้อังกฤษเกรงว่าฮอลันดาจะเข้ายึดครองรัฐมลายูทั้งหมด¹⁰ เพื่อควบคุมการเดินทางในน่านน้ำของช่องแคบมะละกาไว้แต่เพียงผู้เดียวนั้น ซึ่งนั่นเท่ากับว่าอังกฤษจะต้องประสบปัญหายุ่งยากในการใช้เส้นทางเดินเรือระหว่าง "จีนและอินเดีย" อย่างแน่นอนประกอบกับระหว่างนั้น อังกฤษมีสงครามติดพันกับสหรัฐอเมริกา ทำให้การเดินทางของอังกฤษถูกรบกวนมากขึ้น บริษัทฯจึงเห็นความจำเป็นเร่งด่วนที่จะเข้าเกาะปีนัง¹¹ ในปี พ.ศ. 2329 (ค.ศ. 1784) สุลต่านแห่งไทรบุรี (มะหะหมัด ฮีหาว) สิ้นชีวิตลง โอรสของสุลต่านองค์เก่าขึ้นเป็นสุลต่านแห่งไทรบุรี (อับดุลละโมกุรัมชะ) แทน การเปลี่ยนองค์สุลต่านทำให้บริษัทฯคาดว่าเหตุการณ์อาจจะเปลี่ยนไป ดังนั้นบริษัทฯจึงตกลงใจส่งกัปตันฟรานซิส ไลท์ เข้ามาเจรจาอีกครั้ง

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

¹¹ บี อาร์ เฟอร์น, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์, หน้า 42.

* นโยบายข้อนี้ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต่างจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเป็นอย่างมาก ฮอลันดานั้นใช้ประโยชน์จากความยุ่งยากทางการเมืองภายในของชาวพื้นเมืองโดยให้การสนับสนุนด้านกำลังการรบแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง โดยมีสิทธิพิเศษทางการค้า หรือดินแดนเป็นข้อแลกเปลี่ยน จากนั้นฮอลันดาก็จะเข้าแทรกแซงทางการเมือง และหาโอกาสยึดครองดินแดนนั้น ๆ เป็นอาณานิคมในที่สุดซึ่งเป็นวิธีการดังกล่าวมีทั้งข้อดีและข้อเสีย คือถึงแม้ว่าฮอลันดาได้ดินแดนเพิ่มขึ้นแต่ฮอลันดาก็ต้องใช้จ่ายเงินในการสงครามกับชนพื้นเมืองเป็นจำนวนมาก บางครั้งดินแดนที่ได้มาก็ให้ผลประโยชน์ที่ไม่คุ้มค่างับเงินที่ฮอลันดาสูญเสียไป มิหนำซ้ำฮอลันดา ยังประสบปัญหาชนพื้นเมืองทำการกบฏต่อต้านอำนาจของฮอลันดาอยู่บ่อยครั้ง ทำให้ฮอลันดาต้องใช้เวลา กำลังทรัพย์และกำลังทหารในการปราบปรามไปเป็นจำนวนมากไม่น้อย

ในที่สุดสุลต่านองค์ใหม่ก็ตกลงให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเช่าเกาะปีนังในปีพ.ศ. 2329¹² โดยเสนอเงื่อนไขการเช่าว่า "ถ้ามีข้าศึกศัตรูมาตีเมืองไทรจากสรรพทิศใดๆ อังกฤษจะรับส่งกำลังเข้ามารบพุ่งป้องกันเมืองไทร ฝ่ายข้างอังกฤษขอแก้หนังสือสัญญาจะยอมรับป้องกันแต่ศัตรูซึ่งมาตีเกาะหมาก(ปีนัง)"¹³ เพราะอังกฤษไม่ต้องการทำสัญญานกัมัตตนเองทางการเมืองกับไทรบุรี แม้ว่าสุลต่านแห่งไทรบุรี(อัลตุลละโมกัรมชะ)จะไม่พอใจ แต่ก็ยอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนังในที่สุด เมื่อพ.ศ. 2329 อย่างน้อยที่สุดไทรบุรีก็มีความหวังว่าเมื่ออังกฤษเช่าเกาะปีนังไปแล้ว อังกฤษคงจะเป็นที่พึ่งให้ไทรบุรีได้¹⁴ หากต้องเผชิญกับกองทัพไทยหรือพม่า เมื่อทัพไทยยกไปตีปัตตานี สุลต่านแห่งไทรบุรีเห็นว่าอังกฤษไม่ช่วยแน่นอนจึงยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อไทย อังกฤษได้เมืองปีนังเป็นเมืองท่า ก็มอบให้กับพัน ฝรานซิส ไลท์เป็นผู้ดูแล ปีนังเจริญก้าวหน้ากลายเป็นศูนย์กลางการค้าของแหลมมลายูซึ่งเป็นตลาดการค้าที่สำคัญของอังกฤษ ต่อมาในปีพ.ศ. 2334 เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับไทรบุรี เนื่องจากอังกฤษปฏิเสธที่จะให้ความช่วยเหลือด้านอาวุธแก่ไทรบุรี พระยาไทรบุรี(อัลตุลละโมกัรมชะ) จึงส่งกำลังเข้ายึดเกาะปีนังคืน แต่ก็พ่ายแพ้แก่อังกฤษ¹⁵ อังกฤษจึงบังคับให้ไทรบุรียกปีนังให้โดยเสนองเงินให้ปีละ 6,000 เหรียญสเปน และบังคับให้พระยาไทรบุรีต้องยอมให้อังกฤษเช่าดินแดนฝั่งแผ่นดินที่อยู่ตรงข้ามเกาะปีนังอีก ด้วยเงิน 4,000 เหรียญสเปน¹⁶ ซึ่งอังกฤษเรียกว่า โพรวินซ์ เวลลีย์ (Province Wellesley)

¹² วงเดือน นาราสัจจ์, "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2367-2394), หน้า 16.

¹³ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), หน้า 4.

¹⁴ ม.ร.ว. แสงโสมเกษมศรี และวิมลวงศนิพนธ์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2325-2394), หน้า 149.

¹⁵ วงเดือน นาราสัจจ์, "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2367-2394), หน้า 31.

¹⁶ บี อาร์ เฟอร์น, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์, หน้า 143.

การได้ป็นมาเป็นเมืองท่า ทำให้อังกฤษได้ฐานทัพเรือที่ดีทางตอนเหนือของช่องแคบมะละกา อันเป็นประโยชน์ในการแข่งขันทางการค้ากับฮอลันดาในภูมิภาคนี้ และยังเป็นประโยชน์ในการขยายการค้าต่อไปยังจีน รวมทั้งเป็นการก้าวเข้ามามีอิทธิพลบนแหลมมลายู ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าพาอังกฤษให้มาเผชิญหน้ากับไทยในเวลาต่อมา

ในปี ค.ศ. 1818 โทมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ ร่างแผนการแผ่ขยายอิทธิพลของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสนอต่อรัฐบาล แต่แผนการดังกล่าวถูกยับยั้งจากรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอน แต่อย่างไรก็ดีแผนการของแรฟเฟิลส์กลับได้รับการสนับสนุนจาก ลอร์ด เฮสติงส์ (Lord Hastings) ข้าหลวงใหญ่ที่เบงกอลอนุญาตให้แรฟเฟิลส์ดำเนินการตามแผนการดังกล่าวได้ โดยเริ่มจากการแล่นเรือไปทางใต้แรฟเฟิลส์มุ่งไปยังเกาะคาริมอน (Carimon) แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าที่นั่นไม่มีที่จอดเรือที่เหมาะสม เขาก็แล่นเรือต่อไปจนได้มาถึงเกาะที่สิงคโปร์เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2362¹⁷ แรฟเฟิลส์ลงนามในการตกลงขั้นแรกกับหัวหน้าชาวมลายูที่นั่นคือ ดาโต๊ะ ตะมะหงง แห่งชะโฮร์ แต่การตกลงดังกล่าวจะมีผลบังคับตามกฎหมายก็ต่อเมื่อได้รับการยืนยันจากสุลต่านแห่งชะโฮร์ก่อนหน้านี้

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 อาณาจักรชะโฮร์แยกออกเป็น 3 ส่วนคือสุลต่านมะหะหมัดที่ 2 มีอำนาจปกครองบริเวณหมู่เกาะเรียว-ลิงกา ส่วนดินแดนบนฝั่งแผ่นดินทางภาคใต้ของคาบสมุทรมลายูและสิงคโปร์อยู่ใต้อำนาจของตำเมงกง ส่วนที่ป่าหังอยู่ใต้การปกครองเป็นดาฮารา เมื่อสุลต่านมะหะหมัดสิ้นชีพลงเมื่อปี พ.ศ. 2355 มหาอุปราชชาวบูกิส ราชอาญาธิบดีสนับสนุนให้ เต็งกู อับดุลราห์มาน โอรสองค์เล็กขึ้นครองบัลลังก์แทน¹⁸ เต็งกู ฮุสเซนโอรสองค์โตอ้างสิทธิในราชบัลลังก์แต่ไม่สามารถต้านทานอำนาจของพวกบูกิสได้ อีกทั้งเมื่อฮอลันดากลับมาใช้อิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกครั้งหลังพ.ศ. 2358 ฮอลันดาก็ให้การสนับสนุนสุลต่านที่พวกบูกิสเลือกขึ้นมาเป็นหุ่น¹⁹ ในปี พ.ศ. 2361 ฮอลันดาตกลงทำสนธิสัญญากับสุลต่านอับดุล ราห์มาน เพื่อให้ได้สิทธิในการควบคุมเกาะเรียวซึ่งตามข้อความในสนธิสัญญาดังกล่าว

¹⁷ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 92.

¹⁸ ดี. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, (กรุงเทพฯ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 611.

¹⁹ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 93.

ฮอลันดาได้สิทธิในการควบคุมเรือเท่านั้น²⁰ ดังนั้นแฟรเฟิลจึงอาศัยการตีความตามสนธิสัญญาว่าฮอลันดาไม่มีสิทธิในสิงคโปร์

ดังนั้นแฟรเฟิลจึงให้การสนับสนุนแดงกู ฮุสเซน ขึ้นเป็นสุลต่านและในฐานะตัวแทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ แฟรเฟิลได้ลงนามในสนธิสัญญากับสุลต่านฮุสเซน และตำเมงกง เพื่อให้อังกฤษได้รับสิทธิการมีหลักแหล่งทางการค้าบนเกาะสิงคโปร์ โดยสุลต่านฮุสเซนได้รับเงินประจำปีตอบแทนปีละ 5,000 เหรียญ²¹

แม้ฮอลันดาจะยื่นการประท้วงต่อการกระทำดังกล่าวของแฟรเฟิลต่อรัฐบาลอังกฤษทันที โดยการเสนอขอกเมืองท่าต่างๆ ในอินเดียให้เป็นการแลกเปลี่ยนกับคำสั่งสละหลักแหล่งบนเกาะสิงคโปร์ แต่ก็ไม่สำเร็จทั้งนี้แฟรเฟิลอาศัยช่วงเวลาระหว่างการเจรจาที่ขัดเคืองเปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าปลอดภาษี และเพียงระยะเวลาไม่นานสิงคโปร์ก็เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ความสำเร็จที่ได้จากการเปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่ามีมากเกินกว่าที่อังกฤษจะยอมยกคืนให้กับฮอลันดาได้ ในที่สุดฮอลันดาเองก็ต้องยอมรับว่าสิงคโปร์เป็นดินแดนในครอบครองของอังกฤษและได้ถอนการประท้วงดังกล่าว ในปี.ศ. 2367 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ทำสนธิสัญญาฉบับที่ 2 กับสุลต่านฮุสเซน และตำเมงกง โดยสุลต่านฮุสเซนยอมยกเกาะสิงคโปร์ให้ทั้งเกาะให้อังกฤษตลอดไป²²

ผลสำเร็จในการเปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าปลอดภาษี ทำให้สิงคโปร์กลายเป็น "ตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าและผลิตภัณฑ์ขนานาของยุโรป อินเดีย และจีนเป็นต้น กับผลิตภัณฑ์จากหมู่เกาะอินโดจีนและประเทศเพื่อนบ้าน ... กล่าวคือสินค้านำเข้าจากแหล่งหนึ่งได้เป็นสินค้าออกไปยังอีกแหล่งหนึ่ง และในทางกลับกัน"²³ ซึ่งแน่นอนว่าการเปิดให้สิงคโปร์เป็นเมืองท่าปลอดภาษีย่อมเป็นที่ดึงดูดใจของพ่อค้าทั้งหลายให้มายังสิงคโปร์มากกว่าที่จะไปค้าขายตามเมืองท่าต่างๆ ของฮอลันดาที่ยังคงใช้้นโยบายผูกขาด และการเก็บภาษีทั้งขาเข้าและขาออกและนับตั้งแต่นั้น

²⁰ ศ. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 611.

²¹ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 93.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-96.

²³ เจนนีเฟอร์ เวียน คัชแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์,

พ.ศ. 2369 อังกฤษได้โอนมะละกาและสิงคโปร์ซึ่งอยู่ภายใต้การบริหารของรัฐบาลอังกฤษที่เบงกอล มาขึ้นอยู่กับปีนัง และได้จัดตั้งเขตการปกครองของอังกฤษที่เรียกว่าบริติช สเตรทส์ เซตเทิลเมนต์ British Straits Settlement²⁴

ความสำเร็จของอังกฤษในการแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นส่งผลต่อการขยายตัวทางการค้าของบรรดาพ่อค้าอังกฤษที่ทำการค้าขายอยู่ในภูมิภาคนี้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าฝูซึ่งสามารถทำกำไรได้อย่างดีเมื่อนำเข้าไปขายให้แก่จีน ผลกำไรจากการค้าในภูมิภาคนี้ ทำให้พ่อค้าอังกฤษแทบจะไม่ต้องใช้เงินทุนจากยุโรปในการสั่งซื้อสินค้าจากจีนเลย²⁵ ดังนั้นบรรดาพ่อค้าอังกฤษที่มีติดต่อกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษโดยตรงจึงพยายามกระตุ้นให้บริษัทฯ เข้ามามีส่วนในการค้าในภูมิภาคแถบนี้ เพื่อขยายการค้าของตนในบริเวณคาบสมุทรมาลาญให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เป็นความจริงที่น่าประหลาดใจว่าอังกฤษไม่ได้พยายามที่จะแผ่ขยายอำนาจของตนมากนักหลังจากที่อังกฤษได้สถาปนาริทธิ สเตรทส์ เซตเทิลเมนต์แล้ว ทั้ง ๆ ที่ในขณะนั้นอังกฤษปราศจากคู่แข่งทางการค้าที่น่ากลัวใดๆ ในบริเวณคาบสมุทรมาลาญนี้ อังกฤษกลับหันมาใช้นโยบายไม่แทรกแซงโดยออกพระราชบัญญัติการปกครองอินเดียของพิตต์ พ.ศ. 2327 (Pitt's India Act 1784) ซึ่งได้แบ่งแยกอำนาจทางการเมือง การปกครอง และการค้าของเจ้าหน้าที่ที่อินเดียออกจากกันโดยเด็ดขาด ดังนั้นบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงมีหน้าที่เฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการค้า²⁶ นอกจากนี้พระราชบัญญัติดังกล่าวยังได้วางรากฐานหลักการไม่เข้าแทรกแซงไว้อย่างมั่นคง²⁷ อันเป็นแนวทางให้รัฐบาลอังกฤษดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังที่จะไม่ผูกพันตนเองทางการเมืองกับรัฐใดๆ บนคาบสมุทรมาลาญ

เนื่องจากสภาพการณ์ทางการเมืองของรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมาลาญในช่วง 50 ปีสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 18 ก็ตกอยู่ในสภาพที่แตกแยกไม่มีเอกภาพ เต็มไปด้วยการ

²⁴ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 617.

²⁵ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 82.

²⁶ วงเดือน นาราสิงจ์, "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394)", หน้า 31.

²⁷ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 597.

แย่งชิงอำนาจของหลายฝ่ายหลายฝ่าย คาบสมุทรมาลาญทางเหนืออันได้แก่ เคดาร์ (ไทรบุรี) กลันตันและตรังกานู อยู่ภายใต้การปกครองของสยามอย่างหลวมๆ สลังงอเป็นรัฐของพวก บุกิส ประตกอยู่ในสภาพที่อ่อนแอถูกคุกคามจากทั้งเคดาร์และบุกิสในสลังงอ ส่วนรัฐเล็ก ๆ ทางใต้ของสลังงอเป็นที่รวมตัวของพวกมิงกาเบา ที่ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของฮะโรร์ ส่วน ฮะโรร์ก็แตกแยกออกเป็น 3 ส่วน สุลต่านแห่งฮะโรร์มีฐานะเป็นเพียงหุ่นเชิดให้พวกบุกิส มีอำนาจเพียงเล็กน้อยอยู่บนเกาะเรียว²⁸ ส่วนบนภาคพื้นดินต่ำเมงกมมีอำนาจอยู่ในป่าหัง มีเบนดาฮาราปกครอง ในขณะนั้นก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของฮอลันดา สภาพที่แตกแยก ดังกล่าว การเข้าไปพัวพันทางการเมืองย่อมนำไปสู่ปัญหาที่ยุ่งยากระสรวลอย่าง เป็นลูกโซ่ จากปัญหาหนึ่งไปสู่อีกปัญหาหนึ่ง ท้ายที่สุดแล้วอังกฤษก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะไม่เข้าแทรกแซง หรือเกี่ยวข้องกับทางการเมืองกับรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมาลาญได้

เพราะเมื่อผลประโยชน์ทางการเมืองการค้าของอังกฤษต้องกระทบกระเทือน อันมีสาเหตุมาจาก ความยุ่งยากทางการเมืองของรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมาลาญ แม้อังกฤษจะตระหนักดีว่าการ เข้าไปเกี่ยวข้องกับวิกฤตการณ์ต่างๆ เหล่านั้นจะทำให้อังกฤษต้องเข้าไปพัวพันทางการเมืองกับ รัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมาลาญตัวก็ตาม ซึ่งกรณีนี้ต้องแยกพิจารณานโยบายของอังกฤษเป็น 2 ประเด็นคือ

ประการแรกด้านรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอน มีหลักการและนโยบายซึ่งรัฐบาลอังกฤษที่ อินเดียได้รับมอบหมายมานั้นมุ่งรักษาผลประโยชน์ทางการเมืองการค้าเป็นสำคัญ และพยายามหลีกเลี่ยงพันธะผูกพันทางการเมืองให้มากที่สุด รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียปฏิบัติตามและยึดนโยบาย แข็งกร้าวที่จะไม่เข้าแทรกแซงอย่างเด็ดขาด โดศออกคำสั่งให้เจ้าที่ในเสตรดส์ เซตเทิลเมนต์ ดังนี้ เช่นห้ามมิให้ให้คำสัญญาเป็นพันธมิตรทางการเมืองกับสุลต่าน ห้ามบริษัทฯ เข้าไปยุ่ง เกี่ยวกับกิจการภายในของรัฐใดๆ ในมาลาญ ห้ามแสวงหาดินแดนเพิ่มเติมโดยเด็ดขาด²⁹ ทั้งนี้เพราะการขยายอิทธิพลในบริเวณคาบสมุทรมาลาญเป็นไปเพื่อสนับสนุนเส้นทางการเดินเรือ เพื่อการค้าระหว่างจีนและอินเดียมากกว่า อีกทั้งรัฐบาลอังกฤษยังเล็งเห็นว่าการได้ดินแดน

²⁸ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 79.

²⁹ ดี. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 625.

เพิ่มเติมขึ้นมาไม่คุ้มค่ากับค่าใช้จ่ายที่รัฐบาลต้องเสียเพิ่มขึ้นในการใช้จ่ายเพื่อบริหาร เท่ากับว่าเป็นการเพิ่มภาระรับผิดชอบให้แก่บริษัทต้องเปลี่ยนแปลงมากกว่าที่จะได้รับผลประโยชน์ทั้งการเจรจาทำความเข้าใจกับรัฐใดๆ บนคาบสมุทรมาลาญ ซึ่งอาจนำอังกฤษให้ต้องเข้าไปพัวพันในสงครามกลางเมือง หรืออาจทำให้อังกฤษต้องเข้าไปเกี่ยวพันกับข้อพิพาทที่จะนำไปสู่สงครามระหว่างรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมาลาญ หรือกับไทยโดยไม่จำเป็น³⁰

ประการที่สองคือการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในเสตรตส์ เซดเทิลเมนต์ ซึ่งไม่ว่าเหตุผลที่รัฐบาลอังกฤษที่อื่นเคยใช้โนบายไม่เข้าแทรกแซง จะเกิดจากขาดความรู้ความเข้าใจในสถานการณ์ทางการเมืองของรัฐต่างๆ บนคาบสมุทรมาลาญหรือไม่ก็ตาม แต่การยึดถือโนบายดังกล่าวในทางปฏิบัติแล้วเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากลำบาก เพราะเมื่อผลประโยชน์ของพ่อค้าและเจ้าหน้าที่ของอังกฤษในเสตรตส์ เซดเทิลเมนต์ ต้องถูกระทบกระเทือนจากวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น การเข้าแทรกแซงจึงเป็นความจำเป็นที่อาจหลีกเลี่ยงได้ เหตุผลหนึ่งก็เพื่อปกป้องผลประโยชน์ทางการค้าของพ่อค้าอังกฤษในเสตรตส์ เซดเทิลเมนต์ เพราะตราบใดที่ความวุ่นวายยังคงดำรงอยู่ในรัฐมาลาญต่างๆ ก็เป็นการยากยิ่งที่อังกฤษจะสามารถทำการค้าได้อย่างปกติสุข ดังนั้นแม้อังกฤษจะไม่ปรารถนาที่จะเข้าไปแทรกแซงแต่ในขณะเดียวกันอังกฤษจำเป็นต้องพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนเองเช่นกัน

ปัญหาเรื่องเมืองไทรบุรี

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แม้กระทั่งอังกฤษจะพยายามหลีกเลี่ยงการเข้ามาพัวพันทางการเมืองใดๆ กับรัฐต่างๆ บริเวณคาบสมุทรมาลาญอย่างซึ้งก็ตาม แต่อังกฤษก็มีอาจที่จะปฏิเสธพันธะอันสืบเนื่องมาจากการเข้าครอบครองปีนังที่มีต่อเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้ ทั้งนี้ไม่ใช่เพียงแต่ความรับผิดชอบที่อังกฤษพึงมีต่อไทรบุรีเท่านั้น หากแต่เกี่ยวพันถึงสถานะทางเศรษฐกิจของปีนังซึ่งเป็นดินแดนในการปกครองของอังกฤษด้วย ดังจะได้อธิบายโดยละเอียดต่อไปก่อนอื่นจำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรจะต้องรู้จักเมืองไทรบุรีเสียก่อนว่ามีที่มาอย่างไร

³⁰ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 100.

ไทรบุรีหรือเคดาห์ (Kedab) ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแหลมมลายูติดต่อกับมหาสมุทรอินเดียบริเวณอ่าวเบงกอล ส่วนทางเหนือก็มีพรมแดนติดต่อกับทางใต้ของไทยบริเวณชายฝั่งทะเลมีเกาะใหญ่อยู่หลายเกาะ ซึ่งเหมาะสำหรับเป็นท่าเรือเพราะกำบังลมได้ดี³¹ โดยเฉพาะเกาะปีนังหรือเกาะหมาก ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง ด้วยเหตุว่าเกาะปีนังนี้เป็นชนวนชักพาให้อังกฤษต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับไทยในเวลาต่อมา

ความสนใจในเกาะปีนังของอังกฤษนั้น เริ่มต้นด้วยเหตุผลที่ว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องการแสวงหาเมืองท่าสำหรับเป็นที่พักให้แก่เรือสินค้าบนเส้นทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย ในขณะที่เดียวกันบรรดาพ่อค้าอิสระที่ทำการค้าอยู่ในภูมิภาคนี้ต้องการเมืองท่าสำหรับเป็นศูนย์กลางการค้าติดต่อระหว่างหมู่เกาะต่าง ๆ บริเวณคาบสมุทรมลายูเช่นกัน ฟรานซิส ไลท์ก็ปลี่ยนเรือเดินสินค้าของบริษัทจอร์แดน ซัลลิวัลและเดอซูซ่า ที่เมืองมัทราส ซึ่งค้าขายกับเมืองท่าต่างๆ บริเวณคาบสมุทรมลายูก็มีจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกับพ่อค้าอิสระในสมัยนั้น³² ไลท์ให้ความสนใจต่อความเป็นไปของรัฐต่างๆ บริเวณคาบสมุทรมลายู เขาทราบดีว่าสุลต่านไทรบุรีกำลังต้องการความช่วยเหลือจากยุโรปเพื่อต่อต้านการรุกรานของรัฐเพื่อนบ้านคือสลังงอในปี พ.ศ. 2314 ดังนั้นไลท์จึงพยายามผลักดันให้บริษัทฯ ให้ความช่วยเหลือแก่ไทรบุรีแต่ไม่ประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นอีก 12 ปีในปี พ.ศ. 2327 ความสนใจในเมืองท่าบนฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอลก็เริ่มขึ้นอีกครั้ง หลังจากที่อังกฤษสูญเสียอาณานิคมของตนในอเมริกา รัฐบาลอังกฤษจึงให้การสนับสนุนการค้ากับจีนมากยิ่งขึ้นเพื่อทดแทนผลประโยชน์จากอาณานิคมในอเมริกาที่สูญเสียไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2327 อังกฤษต้องการเมืองท่าแห่งใหม่ทั้งด้วยจุดประสงค์ทางการค้าและด้านยุทธศาสตร์³² โดยฝ่ายกองทัพเรือของอังกฤษต้องการสถานที่สำหรับใช้เป็นฐานทัพในการปฏิบัติการทางเรือ ส่วนบรรดาพ่อค้าอิสระ

³¹ กิ่งแก้ว นิคมขำ, "การเจรจาข้อตกลงระหว่างไทยและอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518), หน้า 12.

³² ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 604.

³³ วงเดือน นาราสิจจ์, "การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394)", หน้า 13.

ก็ต้องการขยายอิทธิพลเพื่อการต่อต้านการค้าผูกขาดของฮอลันดาในหมู่เกาะต่างๆ บริเวณคาบสมุทรมาลายู ไลต์จึงได้ยื่นข้อเสนอกับความเหมาะสมของปีนังต่อผู้รักษาการตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่อินเดีย เซอร์ จอห์น แมคเฟอร์สัน ซึ่งกำลังให้ความสนใจเกาะภูเก็ตอยู่ในขณะนั้น โดยไลต์พยายามชักจูงให้เขาเห็นว่าปีนังมีความเหมาะสมมากกว่าเกาะภูเก็ต ด้วยเหตุว่าปีนังอยู่ใกล้ช่องแคบมะละกามากกว่าภูเก็ตและใช้เวลาในการเดินทางโดยทางเรือเพียง 1 สัปดาห์จากฝั่งโคโรมันเดล แมคเฟอร์สันนำข้อเสนอต่อกษัตริย์ของบริติชอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และแนะนำให้แต่งตั้งไลต์เป็นผู้ติดต่อขอเช่าและดูแลในการตั้งหลักแหล่งที่เกาะปีนัง³⁴

ความสำเร็จในการติดต่อขอเช่าเกาะปีนังในปี พ.ศ. 2315³⁵ ซึ่งโลกตะวันตกถึงสาเหตุแห่งความล้มเหลวในครั้งนั้นที่เนื่องมาจากนโยบายของอังกฤษที่ไม่ต้องการเข้าไปพัวพันทางการเมืองใดๆ กับรัฐบริเวณคาบสมุทรมาลายู ด้วยเหตุนี้เขาจึงพยายามอย่างเต็มที่ที่จะให้บริษัทเห็นความจำเป็นในการให้ความคุ้มครองแก่สูลต่านไทรบุรี ดังพิจารณาได้จากจดหมายที่ไลต์เขียนรายงานไปถึงข้าหลวงและคณะกรรมการที่ป้อมวิลเลียมลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1786 ความว่า "เนื่องจากข้าพเจ้าเข้าใจว่ารัฐบาลนี้ ได้ประสบความสำเร็จในการขอเกาะปีนังจากกษัตริย์ไทรบุรี โดยอาศัยความยินยอมของผู้สำเร็จราชการ ข้าพเจ้าได้ใช้อิทธิพล และผลประโยชน์ที่มีอยู่กับกษัตริย์และเสนาบดีของพระองค์ ขอเกาะปีนังให้แก่บริษัท เกาะนี้ตั้งอยู่ในแลตติจูด 5.20 เหนือ มีท่าเรือดีและน้ำลึกทางตะวันออก และดินอ่อนทางเหนือ และทางเข้ากว้างไม่เกิน 1 ไมล์ และอาจใช้ปืนใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะ และแผ่นดินใหญ่ตรงข้ามเกาะปีนังมีผู้คนอาศัยอยู่ ผลิตข้าวได้มากและอุดมไปด้วยวัว ควาย และเป็ดไก่ ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมสำหรับเดินเรือไปประเทศจีน และเรือเหล่านั้นอาจจะจัดหาสิ่งของทุกอย่างได้ที่ มะละกา ซามบาสู ซาบูกัส และชาวจีนจะมาอยู่ที่นั่นทั้งจะเป็นที่แลกเปลี่ยนของภาคตะวันออกถ้าไม่มีการเก็บภาษี และข้อจำกัดต่างๆ มากมาย โดยอาศัยข้าหลวง

³⁴ ดี. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 607.

³⁵ เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเซียและสิงคโปร์, หน้า 83.

ประจำที่นั้น รัฐบาลน่าจะจะได้รู้แน่นอนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับสภาพและคุณประโยชน์ของการพาณิชย์ตะวันตกออกภายในเวลาเล็กน้อย ทั้งจะสามารถทำพันธไมตรีที่จะให้ผลดีแก่บริษัทฯ ทั้งในยามสงบและยามสงคราม"³⁶

แม้บริษัทฯ จะเห็นด้วยกับข้อเสนอลงชื่อไว้ แต่ก็ติดขัดกับเงื่อนไขของสูลต่าน ซึ่งบริษัทฯ ไม่สามารถตกลงได้ เพราะการให้ความคุ้มครองช่วยเหลือแก่ไทรบุรีจากศัตรูที่จะมารุกรานไม่อาจกระทำได้โดยปราศจากการเข้าไปพิพาทกับพม่าหรือไทยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ เมื่อโลกเดินทางไปถึงไทรบุรี โลกก็ยิ่งตระหนักถึงความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่อังกฤษควรเข้าครอบครองป็นิ่ง เพราะหากเข้าไปป็นิ่งอาจตกเป็นของฮอลันดาหรือฝรั่งเศส ดังรายงานลงวันที่ 12 กันยายน ค.ศ. 1786 ที่โลกที่เสนอต่อแมคเฟอร์สัน "เมื่อไปถึงไทรบุรี ข้าพเจ้าได้เห็นกิจการต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปมาก ... ข้าพเจ้าขอกล่าวว่าเนื่องมาจากนโยบายของฮอลันดา ฮอลันดาได้ส่งทุกคนหนึ่งมาที่นั่นเมื่อเดือนเมษายน เพื่อขออนุญาตชักธงของเขาขึ้นที่ไทรบุรี และข้าพเจ้าสงสัยว่าเขาได้อัครมหาเสนาบดี และแม่ทัพเรือมาส่งเสริมผลประโยชน์ของเขา เพราะว่าท่านทั้งสองนี้เป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด ชาวฮอลันดาเป็นผู้ที่ขยันขันแข็งให้เกียรติได้รับเงินปีละ 30,000 ดอลลาร์สเปน เพราะคาดหมายว่าคงจะไม่ยอมให้ค่าตอบแทน และในไม่ช้าเราก็จะสละเกาะ(ป็นิ่ง)"³⁷

นอกจากนั้นสถานการณ์แวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงพ.ศ. 2328-2329 ที่โลกเดินทางไปถึงไทรบุรีนั้น โลกพบว่าไทรบุรีกำลังตกอยู่ระหว่างสงครามไทยกับพม่า สถานการณ์จึงเอื้ออำนวยให้โลกมีข้อต่อรองในการเจรจามากยิ่งขึ้น เนื่องจากไทรบุรีไม่อยู่ในฐานะที่จะปกป้องตนเองได้ และสูลต่านที่กำลังหวาดกลัวสงครามดังกล่าว จะนำความเสียหายมาสู่ไทรบุรี โลกอาศัยสถานการณ์ที่บั้นนี้ โน้มน้าวให้สูลต่านยอมให้อังกฤษเช่าเกาะป็นิ่ง ด้วยความหวังว่าหากอังกฤษได้เกาะป็นิ่งไปแล้ว อังกฤษคงจะให้ความช่วยเหลือแก่ไทรบุรี

³⁶ รอง ศยามานนท์, "พระราชกฤษฎีกา" แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 เล่มที่ 1, (1 มกราคม 2511): 43.

³⁷ รอง ศยามานนท์, "พระราชกฤษฎีกา" แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 เล่มที่ 2, (1 พฤษภาคม 2511): 65.

ส่วนอังกฤษเองก็คาดหมายว่าหากไทยหรือหน้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะ คงจะโจมตีกรรณ ไทรบุรีแน่นอน ซึ่งจะทำให้แผนการเข้าครอบครองป็นังต้องยุ่งยาก หรือล้มเหลว ดังนั้นก่อนที่สงครามจะสิ้นสุด อังกฤษจึงฉวยโอกาสเกลี้ยมกล่อมแกมขู่บังคับให้สุลต่านไทรบุรียอมยอมแต่โดยดี ซึ่งสุลต่านไทรบุรีในขณะนั้นคงตกอยู่ในสถานการณ์กระอักกระอ่วนเพราะภาวะกดดันรอบด้าน เพราะหากสุลต่านปฏิเสธไม่ให้อังกฤษเข้าเกาะป็นัง ก็อาจจะเกิดภัยแก่รัฐของตนได้ เนื่องจากโลโก้ดำเนินการเจรจาอย่างชาญฉลาด เช่นเมื่อสุลต่านถามถึงกรณีหากสุลต่านไม่เห็นชอบกับจดหมายต่างๆ ของบริษัทฯ โลโก้จะเดินทางกลับไปเบงกอล โดยไม่คิดร้ายต่อสุลต่านหรือไม่ ซึ่งโลโก้ก็หลีกเลี่ยงที่จะตอบคำถามดังกล่าว เพื่อสร้างภาวะกดดันให้แก่สุลต่าน และข่มขวัญสุลต่านไปด้วยในตัว^{๖๘}

ในที่สุดวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1786 (พ.ศ. 2329) โลโก้ก็เดินทางเข้าสู่เกาะป็นัง และเข้าครอบครองป็นังในนามของรัฐบาลอังกฤษ พร้อมทั้งตั้งชื่อเกาะนี้ใหม่ว่า เกาะพริ้นซ์ออฟเวลส์ (The Prince of Wales Island)^{๖๙}

ภายหลังจากที่โลโก้ได้ครอบครองเกาะป็นังแล้ว โลโก้ก็ได้พยายามชักจูงให้บริษัทฯ เห็นความจำเป็นของการให้ความคุ้มครองทางการทหารแก่ไทรบุรี ว่าหากไทรบุรีถูกโจมตีจากสลิงงหรือไทย ไทรบุรีอาจหันไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสหรือฮอลันดา และอาจมีผลกระทบต่อการค้าส่งเสบียงจากไทรบุรีมาให้เกาะป็นังด้วย ในขณะที่เดียวกันโลโก้พยายามสร้างความมั่นใจให้แก่สุลต่านว่าอังกฤษจะให้ความช่วยเหลือแก่สุลต่านหากเกิดภัย แต่อย่างไรก็ตามในที่สุดบริษัทฯ ก็มีจดหมายถึงโลโก้ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1787 (พ.ศ. 2330)*

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน : 61.

^{๖๙} เอน. เจ. ไรอัน, การสร้างชาติมาเลเชียและสิงคโปร์, หน้า 84.

* เอกสารที่นำมาอ้างอิง มีปัญหาในเรื่องความคลาดเคลื่อนของปีค.ศ. แต่เนื้อความตรงกันคือจากหนังสือการสร้างชาติมาเลเชียและสิงคโปร์ ของเอน. เจ. ไรอันเป็นเดือนมกราคม ค.ศ. 1788 ผู้เขียนได้ค้นคว้าหาเอกสารอื่นมาเทียบเคียงดังนี้ หนังสือประวัติศาสตร์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 ของดี. จี. อี. ฮอลด์ เป็นเดือนมกราคม ค.ศ. 1787, "เอกสารของโรงค้าสะเตรดเซตเติลเมนต์ เล่ม 2: 159-182 จากแหล่งงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (1 พฤษภาคม 2511) เล่มที่ 2 : 61. ระบุเป็นเดือนมกราคม ค.ศ. 1787 เช่นกัน

ปฏิเสธการให้ความคุ้มครองช่วยเหลือทางการทหารแก่ไทรบุรี⁴⁰ ทั้งยังมีคำสั่งห้ามเด็ดขาดไม่ให้โลกเข้าไปพัวพันกับการต่อสู้ของสุลต่านในภูมิภาคนี้ นับว่าคำสั่งดังกล่าวสร้างความผิดหวังให้แก่สุลต่านไทรบุรีเป็นอย่างมาก

สำหรับไทยนั้นไทรบุรีมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้ตั้งตัวเป็นอิสระในช่วงเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 เช่นเดียวกับหัวเมืองประเทศราชมลายูอื่นๆ อันได้แก่ปัตตานี กลันตัน และตรังกานู จนถึงปีพ.ศ. 2328 เมื่อพระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่ายกทัพมาตีไทยอีกครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาทยกกองทัพไปปราบปรามด้านหัวเมืองทางใต้ เมื่อเสร็จสิ้นสงครามแล้วกรมพระราชวังบวรสุรสีหนาทได้ทรงพระราชดำริว่า "กองทัพก็มีพร้อมอยู่ที่นั่นแล้ว เป็นโอกาสที่จะปราบปรามหัวเมืองมลายูประเทศราชที่ตั้งตัวแข็งเมืองมาแต่เมื่อสมัยเสียกรุงศรีอยุธยา ให้กลับมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาอย่างเดิมได้ จึงมีรับสั่งให้ข้าหลวงถือหนังสือไปถึงพระยาปัตตานีและพระยาไทรบุรีให้แต่งทูตนำต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวายเหมือนแต่ก่อน พระยาปัตตานีขัดแข็งเสียหมาอ่อนน้อมไม่ กรมพระราชวังบวรฯ จึงดำรัสสั่งให้พระสากลาโหมกับพระยาจำแค้นฮากรอกทัพหน้าลงไปตีเมืองปัตตานีได้ในใหญ่อันเป็นศรีเมืองซึ่งเรียกว่าพระยาปัตตานีได้ก็มีความเกรงกลัวรับแต่งทูตให้คุมต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวายยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเหมือนแต่ก่อน⁴¹ ส่วนพระยาตรังกานูและพระยากลันตันซึ่งเป็นเมืองชั้นรองตรังกานูเมื่อทราบข่าวเมืองปัตตานีก็รับแต่งตั้งทูตให้คุมเครื่องบรรณาการเข้ามาถวายยอมเป็นประเทศราชตั้งเดิมเช่นกัน

⁴⁰ ศ. จี. อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 29.

⁴¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี, ไทยรบพม่า, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2514),

ความสำคัญของเมืองประเทศราชเวลานั้น นอกจากจะสัมพันธ์กับความต้องการขยายอำนาจเพื่ออิทธิพลของราชอาณาจักรไทยแล้ว อีกด้านหนึ่งยังเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่รัฐส่วนกลางจะได้รับจากบรรดาหัวเมืองและประเทศราชทั้งหลายด้วย ภายใต้พันธะที่เป็นเงื่อนไขของความผูกพันระหว่างรัฐส่วนกลางกับประเทศราชต่างๆ ที่สำคัญมี 2 ประการ ดังนี้ ประการแรก เมืองประเทศราชมีหน้าที่ต้องส่งเครื่องบรรณาการกับต้นไม้เงินต้นไม้ทองถวายตามกำหนดซึ่งโดยมากกำหนด 3 ปีต่อครั้ง ประการที่สอง หากเกิดสงครามประเทศราชต้องส่งกำลังพล กองทัพเข้ามาช่วยเหลือ หากไม่ปฏิบัติตามพันธะดังกล่าวรัฐส่วนกลางก็จะถือว่าเป็นกบฏ หากเป็นเวลาที่รัฐส่วนกลางมีกำลังทางทหารเข้มแข็งก็จะยกทัพไปปราบ⁴² เครื่องบรรณาการจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่ยืนยันในความภักดีที่ประเทศราชมีต่อรัฐส่วนกลาง ตราบเท่าที่ประเทศราชเหล่านั้นยังคงถวายเครื่องบรรณาการต่อกษัตริย์ไทยอย่างสม่ำเสมอ ก็เท่ากับว่าไทยมีอำนาจและอิทธิพลเหนือประเทศราชเหล่านั้น บรรดาสิ่งของทั้งหลายที่ประกอบขึ้นเป็นเครื่องบรรณาการส่วนใหญ่มักเป็นสิ่งของหรือผลผลิตที่มีอยู่ในดินแดนเหล่านั้นอยู่แล้ว เช่น เครื่องราชบรรณาการที่เจ้าเมืองไทรบุรีส่งมาถวายรัชกาลที่ 2 มีดังนี้ ต้นไม้ทอง 1 ต้น ต้นไม้เงิน 1 ต้น หอกคอเงิน 1 คู่ หอกคอทอง 1 คู่ หอกคอทองเหลือง 10 คู่ โล่ห์ไม้ลายเขียน 2 คู่ โล่ห์หวาย 7 คู่ สีกหลาดแดง 2 พับ ผ้าขาว 10 พับ นอกจากนี้ยังมีของถวายนอกบรรณาการที่ส่งมาพร้อมกันอีกดังนี้ ผ้าขาวขาว 40 ผอก 40 พับ ผ้าอศหาร 20 พับ ผ้ามะงะดา 20 พับ สีกหลาดแดง 1 พับ นาฬิกาฝรั่ง 1 เรือน จานแก้ว 4 ใบ เป็นต้น⁴³

นอกจากผลประโยชน์ที่รัฐส่วนกลางได้รับจากประเทศราชในรูปแบบบรรณาการแล้ว ยังปรากฏว่าบางครั้งบางคราวรัฐก็เกณฑ์ทรัพยากรจากประเทศราชเหล่านั้นไปด้วย เช่น เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสวรรคต ยกทัพลงไปปราบหัวเมืองประเทศทางใต้ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า "ข้าวนกรุงยังไม่บริบูรณ์ จึงให้ชนข้าวนหัวเมืองทางมลายูบรรทุกเรือเข้า

⁴² เพ็ชรวงษ์ พงษ์ศิริบัญญัติ, "นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2439)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 30.

⁴³ สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยรัชกาลที่ 3, หน้า 190.

มายังกรุงเทพมหานครเต็มลำ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้รับ⁴⁴ รวมไปถึง การกวาดครัว ซึ่งเป็นธรรมเนียมเมื่อฝ่ายใดชนะสงครามก็จะกวาดต้อนผู้คนตลอดจนทรัพย์สิน มาไว้ยังราชธานี ทำให้รัฐมีกำลังด้านทรัพย์สินและไพร่พลเพิ่มมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่าง ไทยกับไทรบุรีในระยะแรกนับว่าอยู่ในภาวะที่ดี มีแต่เพียงการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองซึ่งเป็น ภาวะภายใน คือหลังจากที่พระยาไทรบุรี (โมกรมชะ) ถึงแก่กรรม น้องชายคือตนกูอัปดุลละ (หรือตนกุลิซาอูดีน) ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการอยู่ ได้เป็นพระยาไทรบุรีต่อ แต่ไม่นานก็ถึงแก่กรรม ลงอีก พระยาไทรบุรี (ลิซาอูดีน) ไม่ปรากฏว่ามีบุตรหนวคนกูที่เป็นบุตรพระยาไทรบุรี (โมกรมชะ) จึงแย่งกันเป็นเจ้าของไทรบุรี เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ในฐานะผู้ควบคุมดูแลหัวเมือง ประเทศราชไทรบุรี ได้พาตนกูปะแงรันและตนกูปัสันมาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาลงกรณ์เกล้าฯ มีความปรากฏว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ให้การสนับสนุนตนกู ปัสันบุตรคนที่ 3 แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทรงพระราชดำริเห็นว่าตนกู ปะแงรันเป็นพระยารัตนสงครามรามภักดีศรีสุลต่านมะหะหมัดรัตนราชวังชาวพระยาไทรบุรี ส่วน ตนกูปัสันผู้เป็นน้องทรงตั้งเป็นพระยาอภิธานุราชตำแหน่งรามาคา กลับออกไปรักษาราชการ บ้านเมือง⁴⁵

ในระยะแรกที่ตั้งพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ออกไปครองเมืองไทรบุรีเข้าใจว่าทางฝ่าย พระยาไทรบุรีนั้นยังคงมีความจงรักภักดีต่อไทย เพราะปรากฏหลักฐานว่า เมื่อพม่ายกทัพมาโจมตี ไทยทางหัวเมืองฝ่ายใต้ในปี พ.ศ. 2352 นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้เกณฑ์ทัพเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองอื่นๆ ได้ตั้งปวงช่วยกันต่อสู้พม่า ครั้งนั้นพระยา ไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้เกณฑ์ไพร่พลส่งกองทัพจากไทรบุรีประมาณ 2,500 คน พร้อมด้วยเรือ รบไปช่วยไทยต่อต้านพม่าที่มาตีเมืองกลางด้วย นอกจากนั้นยังได้ยกทัพไปเกลี้ยกล่อมเจ้าเมือง เประให้ยอมอ่อนน้อมมาเป็นเมืองขึ้นของไทยได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2361 ทำให้ได้รับพระกรุณา เลื่อนยศจากพระยาไทรบุรีเป็นเจ้าพระยาไทรบุรี⁴⁶ ซึ่งเรื่องให้พระยาไทรบุรียกกองทัพไปยัง

⁴⁴ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (กรุงเทพฯ:แพรวพิจิตา, 2515), หน้า 28-29.

⁴⁵ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 7.

⁴⁶ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรีและวิมล หงษ์นิพนธ์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3, หน้า 150.

เมืองประจักษ์มาเป็นเมืองขึ้นของไทยนั้น ทางหนึ่งเป็นการหาเหตุเพื่อลองใจเจ้าพระยาไทรบุรี ว่ามีความจงรักภักดีต่อไทยหรือไม่ ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยาไทรบุรีมีการติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษ ที่ป็นิ่งอยู่เสมอ ทำให้ทางราชสำนักไม่ไว้วางใจในความภักดี

ปัญหาความยุ่งยากในไทรบุรีที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นชนวนที่สร้างความไม่พอใจให้แก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น) คือความขัดแย้งระหว่างเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) กับพระยาอภัยนุราช(ปีศุ) เรื่องที่บ้านส่วย เนื่องจากพระยาอภัยนุราช(ปีศุ) ได้ขอตำบลปะราโตะ กาลมุดา และกะเวียน แต่เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) ไม่ยอมยกที่ทั้งสามตำบลซึ่งอยู่ทางปากน้ำไทรบุรีให้ ยอมให้แต่เพียงปะราโตะ และกะเวียน พระยาอภัยนุราช(ปีศุ) ไม่ยอม จึงเป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาทกัน จนเป็นเรื่องฟ้องร้องเข้ามายังราชธานีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทราบความ ก็ให้พระยาพิฑูง(ทองขาว)ออกไปไกล่เกลี่ยด้วยเหตุว่าเป็นเจ้าเมืองที่อาวุโสที่สุดในขณะนั้นก็ยังไม่สามารถตกลงกันได้⁴⁷ เข้าใจว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวพระยาไทรบุรีคงมีอำนาจในอาณาเขตของหัวเมืองประเทศราชมลายูอยู่ไม่น้อยทีเดียว เนื่องจากเจ้าพระยาไทรบุรีเนิ่งจะช่วยเหลือไทยรบกับพม่า ที่ยกทัพเข้ามาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ในปี พ.ศ. 2352 ซึ่งได้สำเร็จแสดงให้เห็นว่าเมืองไทรบุรีนั้นมีกำลังทหารที่มีความสามารถและแม้ว่าไทรบุรีจะเป็นหัวเมืองประเทศราช ที่ต้องขึ้นอยู่กับหัวเมืองเอกอย่างนครศรีธรรมราช แต่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช(น้อย) เนิ่งจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครฯ ได้ไม่นานเมื่อเทียบประสบการณ์กับเจ้าพระยาไทรบุรีที่รับราชการเป็นเจ้าเมืองไทรบุรีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ย่อมจะสามารถสั่งสมบารมีและอำนาจในการปกครองมากกว่าเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช(น้อย)⁴⁸ เมื่อเหตุการณ์ผันวายุไม่สามารถยุติได้ ด้วยว่าเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) ไม่ยอมตามที่พระยาอภัยนุราช(ปีศุ)ขอ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงโปรดฯให้พระยาอภัยนุราช(ปีศุ) คงอยู่ที่สุดลตั้งเดิม แต่ให้สิทธิในการเก็บอากรรังนกฝ่ายทะเลตะวันตกตั้งแต่ปีพ.ศ. 2357 เป็นการตอบแทนเพื่อตัด

⁴⁷ ทวีศักดิ์ ล้อมลัม, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า 186.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-61.

ปัญหาความขัดแย้งครั้งนี้ พระบรมราชาไชยบาลดังกล่าวนับว่าเป็นการอ่อนปรนและเอาใจให้
ความสำคัญต่อหัวเมืองแขกอย่างยิ่ง เพราะผลประโยชน์จากอากรรังนกเป็นรายได้ที่สูงมาก⁴⁰

เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ระชาอภัยนุราช (ปีศุ) เข้ามาใกล้ชิดกับเมืองนครศรีธรรม
ราชมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเมืองสตูลอยู่ใต้เมืองตรัง ซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช
สร้างความไม่พอใจให้แก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ไม่น้อย เนื่องจากความสัมพันธ์ที่พระ
ชาอภัยนุราช (ปีศุ) ที่มีต่อเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ส่งผลให้เมืองสตูลรับนโยบาย
จากเมืองนครศรีธรรมราชโดยตรง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช
(น้อย) กับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ไม่ราบรื่นมาโดยตลอดนับแต่นั้นมา

เมืองไทรบุรีในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น อาจกล่าว
ได้ว่าได้รับความสนับสนุนจากราชธานีอย่างมาก แต่หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นทำให้
รัฐส่วนกลางตระหนักถึงอิทธิพลของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ที่มีต่อหัวเมืองแขกทั้งหลาย
ประกอบกับเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) มีการติดต่อกับอังกฤษอยู่เสมอ เนื่องจากมีขบวนแดน
ติดต่อกัน อีกทั้งปิ่นยังต้องพึ่งพาเสบียงอาหารจากไทรบุรี ทำให้รัฐเกิดความระแวงไม่
ไว้วางใจในความซื่อสัตย์ ดังเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีรับสั่ง
ให้มีหนังสือไปถึงเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ว่าราชการเมืองไทรบุรีนั้นจะไว้วางใจไม่ได้
ให้แต่งคนลงไปสืบราชการอย่าให้ขาดได้⁵⁰ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่า เจ้าพระยาไทรบุรี
(ปะแงรัน) เอาใจออกห่างจากไทยไปติดต่อกับฝูฝูล่าซอและอังกฤษ โดยในพ.ศ. 2364 คน
หม่อมน้องชายเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) คนหนึ่งฟ้องต่อเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย)
ว่าเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เอาใจออกห่างไปคบพม่า ในช่วงระยะเวลาเดียวกันพ่อค้า
จีนชาวเมืองถลางซื้อลิมทอย ซึ่งแล่นเรือค้าขายไปมายังเกาะปิ่นระหว่างทางชากลับจาก
เกาะปิ่นพบเรือพม่าเห็นผิดจากเรือลูกค้าส่งสัยจึงเข้าตีเอาเรือพม่าได้คนเรือพบหนังสือรับสั่ง

⁴⁰ สุภาภรณ์ ตัญสุวรรณ์, "บทบาทของเจ้าพระยานนครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐกลาง
และหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย),
หน้า 186.

⁵⁰ ทวีศักดิ์ ล้อมลัม, ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,
หน้า 63.

ของพระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่าที่มีมาถึงเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) แผลเป็นไทยได้ความว่า พระเจ้าปดุงชักชวนให้เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น)ยกทัพมาตีทางใต้ของไทย⁵¹ เมื่อได้ ความทั้ง 2 ทางต่อกัน จึงโปรดให้มีตราลงไปให้หาตัวเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) เข้ามา ได้ถาม เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) ได้ทราบท้องตราที่เลขตั้งแข็งเมือง ต้นไม้เงินต้นไม้ ทองก็ไม่ส่งเข้ามาทูลเกล้าถวายตามกำหนด จึงโปรดให้มีตราไปยังเมืองนครศรีธรรมราชว่า เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น)เอาใจไปเพื่อแก่ข้าศึกแน่แล้ว จะละไว้ให้เมืองไทรบุรีเป็นได้ศึก ขึ้นอีกทางหนึ่งไม่ได้ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ยกกองทัพหัวเมืองปักษ์ใต้ลงไปตี เอาเมืองไทรบุรีไว้ในอำนาจเสียให้สิ้นขาด⁵² เพราะตามกฎหมายไทยในสมัยนั้นการที่เจ้า พระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) เอาใจไปผูกใจเป็นประเทศศัตรูของไทยนั้นก็มีความผิดมาก อีกทั้งยังตั้งแข็งเมืองไม่ยอมส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ยิ่งถือว่าเป็นกบฏโทษถึงขั้นประหารชีวิตทีเดียว

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เมื่อได้รับท้องตราสั่งให้ไปตีเมืองไทรบุรีจึงรวบรวมกำลังคน ออกอุบายมีหนังสือไปถึงเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น)ว่า กวณกแม่ทัพพม่าได้ เตรียมที่จะยกกองทัพมาตีไทยอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ จึงโปรดให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)ยกทัพมาตั้งต่อเรือรบที่เมืองตรัง คอยสู้รบพม่าที่จะมาตีเมืองไทรบุรีและเมืองทางฝ่าย ตะวันตกไว้ ให้เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น)เอาเงินลั่วยริงนทของหลวงจัดซื้อข้าวขึ้นนางไว้ ให้มากจะได้จ่ายกองทัพ⁵³ เมื่อเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น) ได้รับหนังสือก็ตอบกลับไปยัง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ว่าได้จัดซื้อข้าวไว้เรียบร้อยแล้ว ครั้นเจ้าพระยานครศรี ธรรมราช (น้อย) เตรียมกองทัพพร้อมแล้วก็ให้ลงเรือไปรับบรรทุกข้าว เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงร์น)กลับบิดพริ้ว เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย)จึงถือเป็นโอกาสอ้างว่าเจ้าพระ ยาไทรบุรี(ปะแงร์น)ขัดรับสั่ง ยกกองทัพทั้งทางเรือและทางบกกลงไปตีเมืองไทรบุรีพร้อมกัน เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงร์น)สู้รบเพียงเล็กน้อยก็เห็นว่าไม่สามารถต่อสู้กับกองทัพของเจ้า

⁵¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, (ครุสภา, 2504), หน้า 141.

⁵² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2, (ครุสภา, 2505), หน้า 122-123.

⁵³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 142.

พระยานครศรีธรรมราช) ได้ จึงพาครอบครัวพร้อมสมัครพรรคพวกหนึ่งไปอาศัยอังกฤษอยู่ที่
 ปีนัง⁵⁴ ซึ่งตามเอกสารของครอฟอร์ดที่เขียนรายงานถึงคณะกรรมการเมืองที่อยู่ในอินเดีย
 ตะวันออกของอังกฤษ ลงวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1823 (พ.ศ. 2366) อ้างถึงจดหมายเจ้า
 พระยานครศรีธรรมราชที่ส่งไปยังเจ้าเมืองเกาะพรินซ์ ออฟเวลล์นั้น มีใจความว่า "เจ้า
 พระยานครศรีธรรมราช ประสงค์จับตัวเจ้าพระยาไทรบุรีให้ได้ ไม่ว่าจะตายหรือเป็นโดยขอ
 ให้ข้าหลวงที่ป็นังส่งตัวมาให้จงได้ กับทั้งยังขู่ไปด้วยเป็นทำนองว่าจะบุกเกาะนี้ถ้ามิได้จัดการ
 ให้เป็นไปตามที่ขอ"⁵⁵ แต่เจ้าเมืองป็นังก็ตอบปฏิเสธ อีกทั้งยังได้ส่งเรือรบชื่อ นอติลัส
 (Nautilus) มาบอกให้กองทัพเรือไทยถอยกลับไปมิฉะนั้นจะต้องยิงกัน ฝ่ายไทยเห็นจะเป็น
 เรื่องใหญ่จึงถอยกลับ⁵⁶

ดังนั้นนับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2364 เป็นต้นมา ไทรบุรีก็ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของไทยซึ่งการตี
 ไทรบุรีได้ในครั้งนี้ยังผลให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายและวิธีการปกครองไทรบุรีเสียใหม่จากเดิม
 ที่ปล่อยให้เชื้อสายเจ้าเมืองเก่าซึ่งเป็นเชื้อสายแขกปกครองกันเอง ก็มอบให้เจ้าพระยานครศรี
 ธรรมราชเข้าไปจัดการการปกครองภายในหัวเมืองไทรบุรีโดยตรง เท่ากับให้อำนาจเจ้าเมือง
 นครศรีธรรมราชปกครองไทรบุรีอย่างมีสิทธิขาด โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งพระยา
 อภัยธิเบศร์ (แสง) บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ซึ่งนับเป็นเจ้าเมือง
 ไทรบุรีคนแรกที่เป็นคนไทย และตั้งนายหนูซึ่งเป็นมหาดเล็กเป็นพระเสนานุชิต ตำแหน่งปลัดเมือง
 ไทรบุรี และเพื่อเป็นการตัดทอนกำลังของเมืองไทรบุรี เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงได้จัดการ
 กวาดต้อนครอบครัวแขกเมืองไทรบุรีเข้าไปไว้ในกรุงเทพและเมืองนครศรีธรรมราช⁵⁷

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

⁵⁵ ไพบโรจน์ เกษมณีกิจ (แปล), เอกสารของครอฟอร์ด, หน้า 31.

⁵⁶ อารีธา เสถียรสุด, เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุง
 รัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2435), (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต
 สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2514), หน้า 67.

⁵⁷ สงบ ส่งเมือง, "ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัย
 กรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต
 ประสานมิตร, พ.ศ. 2518), หน้า 197.

อาจกล่าวได้ว่าการผนวกเอาไทรบุรีเข้าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของไทยนั้น นอกจากสาเหตุอันสืบเนื่องมาจากปัญหาเรื่องเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) เอาใจออกห่างไปสมคบพม่าแล้ว แต่เหตุผลอีกประการหนึ่งเพื่อแผ่ขยายอำนาจการปกครองของไทยออกไป ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงอำนาจที่มีพระปรีชาสามารถของกษัตริย์อันเป็นประเพณีแต่โบราณมา ในขณะที่วาทนาการได้ดินแดนเพิ่มเติมซึ่งเหมาะสมรวมไปถึงการเพิ่มพูนของทรัพยากรทางเศรษฐกิจด้วย และการได้ไทรบุรีซึ่งเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ดีบุก พริกไทย และข้าวปลาอาหาร ก็นับเป็นประโยชน์สำหรับไทยในทางเศรษฐกิจอีกทั้ง นอกจากนั้นการที่ไทยตีเมืองไทรบุรียังหมายถึงโอกาสในการแผ่ขยายอิทธิพลไปยังหัวเมืองมลายูอื่นๆ ซึ่งอยู่ได้ลงไป ที่ไทยสามารถจะยกทัพลงไปตีได้สะดวกยิ่งขึ้น ส่วนเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในฐานะที่ปฏิบัติราชการได้สำเร็จก็ย่อมจะได้รับความดีความชอบเป็นที่โปรดปรานมากยิ่งขึ้น เพราะนอกจากจะได้รับความไว้วางใจจากทางราชธานีแล้ว ยังได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการที่ได้เข้าครอบครองเมืองไทรบุรีอย่างมากอีกด้วย

ส่วนทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างไทย กับ อังกฤษภายหลังเมืองนครศรีธรรมราชเข้าปกครองไทรบุรีแล้ว ปรากฏว่าการที่ไทยได้ผนวกไทรบุรีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศทำให้ไทยมีดินแดนใกล้เขตอังกฤษมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นเกาะปีนังซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งของอังกฤษที่อังกฤษได้ขอเข้ามาจากเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) มีผลให้ไทยและอังกฤษมีการผูกพันต่อกันในเรื่องของเกาะปีนัง และปัญหาจากการที่เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) ขอลี้ภัยเข้าไปพึ่งพอังกฤษ ก็ทำให้ไทยกับอังกฤษต้องเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรง เนื่องจากฝ่ายไทยก็ต้องการตัวเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) ซึ่งถือเป็นข้าในแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ไทย มาลงโทษในฐานะที่เอาใจไปฝากในพม่า ส่วนอังกฤษจำเป็นต้องให้ความคุ้มครองแก่เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) ซึ่งเข้าไปอาศัยอยู่ที่เกาะปีนังที่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของไทรบุรี ซึ่งเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) มีสิทธิ์ที่จะเข้าไปอยู่โดยชอบธรรม⁵⁸ ดังนั้นกล่าวได้ว่าการที่ไทยยกทัพไปตีไทรบุรีครั้งนี้ทำให้ไทยต้องไปติดต่อกับอังกฤษอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

⁵⁸ กิ่งแก้ว นิคมช่า, "การเจรจาข้อตกลงระหว่างไทยกับอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า 21.

ประเด็นที่น่าพิจารณาในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับไทรบุรีนั้นคือในขณะที่ไทรบุรีถูกไทยโจมตีนั้น พบว่าทางฝ่ายอังกฤษไม่ให้ความช่วยเหลือใดๆแก่ไทรบุรีเลยทั้งนี้ เป็นผลมาจากนโยบายของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย ซึ่งยังคงยึดถือนโยบายไม่ผูกพันทางการเมืองการปกครองของรัฐมลายูในภูมิภาคนี้อย่างเด็ดขาด เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความยุ่งยากที่อาจจะนำอังกฤษเข้าสู่สงครามโดยไม่จำเป็น นโยบายของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียนับว่าสร้างความผิดหวังให้แก่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) อย่างยิ่ง ในขณะที่เดียวกันก็เท่ากับว่ายอมรับว่าไทรบุรีเป็นประเทศราชของไทย ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับไทรบุรีนั้นเป็นกิจการภายในที่อังกฤษไม่ควรเข้าไปข้องเกี่ยวกับตัว ต่อเมื่อไทยเข้าไปครอบครองไทรบุรีแล้ว อังกฤษได้ตระหนักว่าการที่ไทยเข้าปกครองไทรบุรีส่งผลกระทบต่อการค้าแลเศรษฐกิจของปีนัง ดังนั้นคือการแรกปีนังมีทรัพยากรไม่พอเพียงสำหรับเลขงประชากรที่มั่งคั่งเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับหลังปีพ.ศ. 2362 ไทยโจมตีไทรบุรีทำให้เจ้าพระยาไทรบุรีและผู้คนอพยพหนีไปพึ่งพิงอังกฤษที่ปีนัง รวมทั้งพ่อค้าชาวจีนที่อพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในปีนังด้วย บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่ปีนังต้องสั่งซื้อเสบียงอาหารจากไทรบุรีและโดยอาศัยข้อตกลงที่ทำไว้กับ เจ้าพระยาไทรบุรีว่าให้พ่อค้าอังกฤษสามารถซื้อเสบียงอาหารจากไทรบุรีได้โดยไม่ต้องเสียภาษี ความไม่อุดมสมบูรณ์ของปีนังนั้นส่งผลให้ความหวังของกองทัพเรือของอังกฤษจะพยายามสร้างอู่ต่อเรือที่ปีนังก็ไม่สามารถทำได้สำเร็จ เพราะไม้ในบริเวณท้องถิ่นของปีนังไม่เหมาะสำหรับสร้างเรือ⁵⁰ แม้บริเวณเวสาลีที่อังกฤษขอซื้อจากไทรบุรีภายหลังก็มีพื้นดินไม่อุดมสมบูรณ์มากพอที่จะทำการเพาะปลูกใดๆ ได้ผลเท่าใดนัก ความไม่สมดุลระหว่างจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นสร้างปัญหาเรื่องเสบียงอาหารให้กับอังกฤษอย่างมาก ประการที่สองท่าเลที่ตั้งของปีนังซึ่งถือได้ว่าอยู่ห่างไกลจากหมู่เกาะเครื่องเทศซึ่งเป็นแหล่งการค้าสำคัญของพ่อค้าอังกฤษที่ค้าขายอยู่แถบนี้ หลังจากที่ยังอังกฤษได้เข้าครอบครองเกาะปีนังก็มีความมุ่งหวังที่จะสามารถสร้างเกาะปีนังให้เป็นศูนย์กลางการค้าแทนที่มะละกา แต่แล้วท่าเลที่ตั้งของปีนังที่อยู่เหนือช่องแคบมะละกาขึ้นไปมากพอควร จึงไม่นับว่าจัดอยู่ในท่าเลที่ดีพอที่จะดึงดูดเรือเดิน

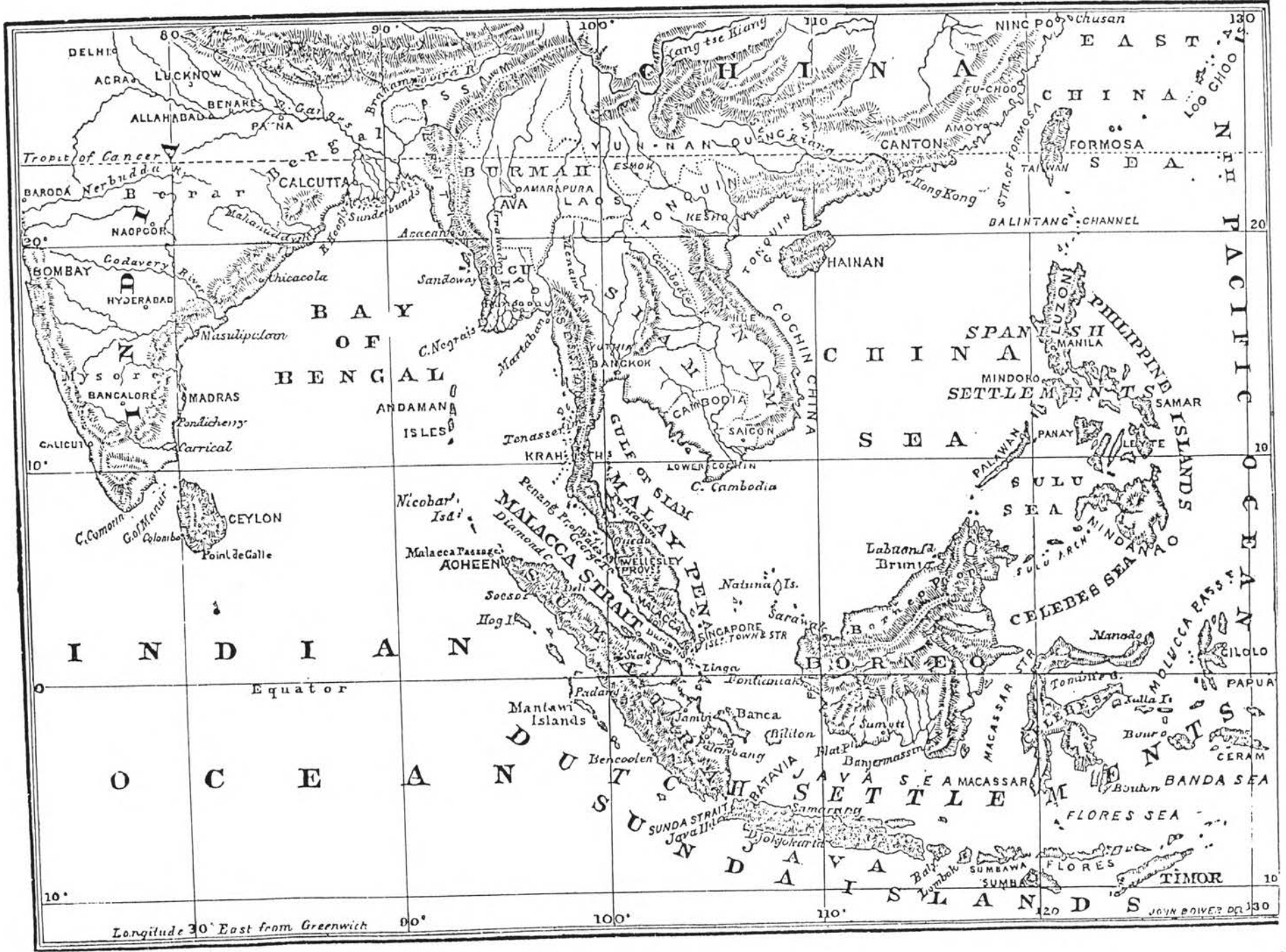
⁵⁰ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, หน้า 608.

สินค้าจำนวนมากได้^{๕๐} เพราะฉะนั้นจึงกลายเป็นว่าปีนังอยู่บริเวณรอบนอกของศูนย์กลางการค้าในบริเวณหมู่เกาะเครื่องเทศและศูนย์กลางการค้าที่สำคัญๆ เช่น ปัตตาเวีย มะละกา เป็นต้น (พิจารณาจากแผนที่) บทบาทของปีนังในฐานะเมืองท่าซึ่งถูกระทบมากขึ้นและเห็นข้อดีของท่าเลที่ตั้งอย่างชัดเจนมากขึ้น หลังจากที่ยังคงสถาปนาสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าแห่งใหม่ความสำเร็จในการเปิดสิงคโปร์ให้เป็นเมืองท่าปลอดภาษีต่อท้ายให้เห็นถึงความได้เปรียบในด้านท่าเลที่ตั้งที่สิงคโปร์มีเหนือกว่าปีนังมาก ความสำเร็จของสิงคโปร์เป็นภาวะพหุคูณกับปีนัง ในขณะที่สิงคโปร์เติบโตอย่างรวดเร็วปีนังก็ค่อยๆ ซบเซาลงเรื่อยๆ ปีนังกลายเป็นแค่ศูนย์กลางการค้าให้กับบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงจริงๆ อันได้แก่ ทางตอนใต้ของพม่า บริเวณตอนใต้และชายฝั่งด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของไทย ทางตอนเหนือของรัฐมลายู โดยเฉพาะ ไทรบุรี แลเปรีค และทางตอนเหนือกับฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตราเท่านั้น^{๕๑} การค้าสำหรับปีนังคือการค้าพริกไทยกับสุมาตรา การค้าดิบกับไทยและมลายู สินค้าส่วนใหญ่ที่นำเข้ามาเพื่อสนองความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นได้แก่ ข้าว เสื้อผ้า ผืน อาหารสำเร็จรูป เนื้อสัตว์ และปลา เป็นต้น

สำหรับข้าหลวงที่ปีนัง เจ้าหน้าที่ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษรวมทั้งพ่อค้าอิสระต่างๆ ที่ดำเนินการค้าขายอยู่ในเกาะปีนัง ต่างก็ไม่พอใจต่อนโยบายของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียอย่างยิ่งที่ไม่ช่วยเหลือด้านกำลังทหารแก่เจ้าพระยาไทรบุรี ในการต่อสู้เพื่อแยกตัวเป็นอิสระจากไทยและไม่พอใจรัฐบาลไทยที่บุกรุกโจมตีไทรบุรี อันทำให้ปีนังต้องเผชิญปัญหาเรื่องเสบียงอาหาร อีกทั้งยังต้องหวั่นเกรงสัญญาเช่าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษทำไว้กับพระยาไทรบุรีจะต้องถูกยกเลิกไป แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากกว่าไปกว่าการให้ความช่วยเหลือและความคุ้มครองแก่เจ้าพระยาไทรบุรีและพรรคพวกที่ลี้ภัยมาอาศัยอยู่ อย่างไรก็ตามข้าหลวงที่ปีนังก็พยายามผลักดัน

^{๕๐} ชูลีพร พงศ์สุนันต์, "บทบาทและอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในปีนังตอนปลายศตวรรษที่ 19", อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (2531) 10 : 65.

^{๕๑} Chuleeporn Pongsupath, "The Mercantile Community of Penang and The Changing Pattern of Trade, 1890-1940" (Doctor of Philosophy, University of London, 1990), pp 10.

ต้นให้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียเห็นความจำเป็นในการเปิดการเจรจากับไทยอย่างซึ่ง ทั้งเพื่อการแก้ไขปัญหาทางการค้า โดยเฉพาะปัญหาในส่วนที่ป็นต้องเผชิญอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากปัญหาระหว่างไทยกับไทรบุรี

อาจกล่าวได้ว่าการเข้าครอบครองไทรบุรีของไทยเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อังกฤษพยายามส่งทูตเข้ามาเจรจา ทั้งเพื่อคลี่คลายปัญหาความกระทบกระทั่งที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับอังกฤษ และเพื่ออับยั้งการขยายอำนาจของไทยลงไปทางใต้ที่อาจส่งผลกระทบต่อการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในบริเวณคาบสมุทรมาลาญได้

การเข้ามาของทูตอังกฤษคณะแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เดือนกันยายน พ.ศ. 2364 มร.จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) แห่งหน่วยบริการแพทย์ของเบงกอลได้รับคัดเลือกจากคณะกรรมการว่าด้วยกิจการของบริษัทสหพ่อค้าอังกฤษในอินเดียตะวันออก (The United Company of Merchants of England)^{๑๒} โดยได้รับการแต่งตั้งจากข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่อินเดีย มาร์ควิส แฮสติงส์ (Marquis os Hastings) ให้เป็นทูตเดินทางเข้าดำเนินการทางพระราชไมตรีกับไทยและญวน พร้อมด้วยคณะอันประกอบด้วย กัปตันแดนเจอร์ฟิลด์ (Captain Dangerfield) ทำหน้าที่ผู้ช่วยทูต ร้อยเอกรูเชอร์ฟอร์ด เป็นผู้บังคับบัญชากองทหารที่ประกอบด้วย 30 คน และมร.ฟินเลย์สัน เป็นแพทย์ประจำคณะทูตเดินทางโดยเรือจอห์น อัดัม (John Adam) ออกจากเมืองกัลกัตตาในวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2364^{๑๓}

^{๑๒} ไพโรจน์ เกษมณีกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 1.

^{๑๓} John Crawford, Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China, (Kualalumpur: Oxford University Press, 1967), pp 1-2.

ถึงแม้ว่าคณะทูตของครอว์ฟอร์ดจะได้รับการแต่งตั้งจากข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่อินเดียก็ตาม แต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความพยายามของบรรดาพ่อค้าอังกฤษและเจ้าหน้าที่ของเกาะปีนังที่หาทางผลักดันให้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียเห็นผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและผลดีทางการเมืองของการส่งคณะทูตเข้ามาเจรจาเปิดความสัมพันธ์กับไทยอย่างเป็นทางการ ทั้งนับปัจจัยที่เป็นประเด็นสำคัญ 2 ประการดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ เป็นความจริงที่ว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษประสบความสำเร็จในการค้าระหว่างเงินกับอินเดียอย่างมาก ความสำเร็จดังกล่าวทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับการดำเนินการเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษในจีนและอินเดียมากกว่าการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นบรรดาพ่อค้าอิสระในภูมิภาคนี้จึงพยายามผลักดันให้รัฐบาลของตนให้การสนับสนุนฐานะของตนและดำเนินการต่างๆ เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางการค้าในภูมิภาคนี้เช่นกัน ทั้งนี้ในระยะแรกที่บรรดาพ่อค้าอิสระต่างๆ เดินทางเข้ามาค้าขายในภูมิภาคนี้เพราะต้องการค้าขายเครื่องเทศและพริกไทยซึ่งฮอลันดาเป็นผู้ผูกขาดอยู่ ต่อเมื่ออำนาจของฮอลันดาเสื่อมถอยลงบรรดาพ่อค้าอิสระเหล่านี้ก็พยายามผลักดันให้ รัฐบาลเห็นความจำเป็นของการแสวงหาเมืองท่าเพื่อจัดตั้งศูนย์กลางการค้าแทนที่ฮอลันดา ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวบรรดาพ่อค้าอิสระที่ให้การสนับสนุนการตั้งหลักแหล่งบนเกาะปีนัง คาดหวังว่าจะสามารถให้ปีนังเป็นศูนย์กลางการค้าของอังกฤษในภูมิภาคนี้แทนที่ฮอลันดาได้ แต่แล้วด้วยสภาพภูมิศาสตร์และทำเลที่ตั้งอันเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้ปีนังไม่อาจพัฒนาเป็นศูนย์กลางการค้าที่รุ่งโรจน์ได้ตามความมุ่งหวังดังกล่าว พ่อค้าอิสระส่วนหนึ่งได้แสวงหาเมืองท่าแห่งใหม่ซึ่งก็คือสิงคโปร์นั่นเอง ความสำเร็จของสิงคโปร์ในการเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญที่เติบโตในเวลาอันรวดเร็ว ทำให้บรรดาพ่อค้าอิสระที่ปีนังกระตือรือร้นที่จะขยายตลาดการค้าที่จะช่วยส่งเสริมฐานะของปีนังได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสภาพทำเลที่ตั้งของปีนังนั้นทำให้ปีนังเป็นได้แค่ศูนย์กลางการค้าให้กับบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงกับปีนังจริงๆ เช่น ไทย เป็นต้น ทั้งนี้พ่อค้าอิสระเชื่อว่าหากสามารถเจรจาแก้ไขปรับปรุงระเบียบวิธีการค้าตลอดจนเงื่อนไขต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าของอังกฤษในไทยได้สำเร็จ จะทำให้ตนสามารถขยายตลาดการค้าในไทยและได้รับประโยชน์อย่างมหาศาล โดยการค้าสินค้าประเภทน้ำตาลและพริกไทยไปจำหน่ายยังประเทศต่างๆ ในยุโรป ไม่สักซึ่งมีราคาถูกและมีเป็นจำนวนมากสำหรับจำหน่ายให้กับรัฐในอาณานิคมของอังกฤษ⁸⁴ ในขณะที่เดียวกันก็นำสินค้าสำเร็จรูปจากยุโรปและอินเดียเข้ามาขายให้กับไทย

⁸⁴ ไพบโรจน์ เกษแม่นกิจ(แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 3.

ด้านการเมือง ข้าหลวงที่ป็นิงและบรรดาเจ้าหน้าที่ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ทราบว่าพระยาไทรบุรี(โมกุลัมชะ)ให้บริษัทฯ เข้าเกาะโดยผลการ ทั้งนี้กล่าวได้ว่าอังกฤษ ซึ่งยอมรับความมีอำนาจและอิทธิพลของไทยเหนือไทรบุรี ตระหนักดีว่าไทยอาจไม่ยอมรับสิทธิที่อังกฤษมีในการครอบครองเกาะป็นิงและโพรวินซ์ เวสลีย์ก็ได้ ดังนั้นอังกฤษจึงต้องการให้ไทยยอมรับสิทธิดังกล่าว เพื่อเป็นหลักประกันว่าป็นิงจะไม่ถูกตัดเสียบงจากไทรบุรี หากเกิดสงครามระหว่างไทยกับไทรบุรีที่เริ่มส่อเค้าขึ้นในขณะนั้น

นอกจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นแล้ว ข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่อินเดียยังได้ให้แนวทางอันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญต่อครอว์ฟอร์ดในการเดินทางเข้ามาเจรจากับไทยในครั้งนี้ ดังปรากฏในสาส์นที่มาร์ควิส แฮสติงส์ มีมาถึงพระมหากษัตริย์ไทยว่า "มร.จอห์น ครอว์ฟอร์ด บุคคลซึ่งข้าพเจ้าได้คัดเลือกมาเพื่อให้เป็นตัวแทนในการฟื้นฟูสัมพันธไมตรีระหว่างเรา ข้าพเจ้าปรารถนาจะเชื่อเชิญพ่อค้าชาวไทยให้ไปค้าขายในดินแดนใต้การปกครองของอังกฤษ และหวังว่าจะได้รับความคุ้มครองแก่พ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรไทย ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะขอที่ดินสำหรับตั้งบ้านเรือน หรือป้อมที่ไว้สินค้าแต่อย่างใด และไม่ขอให้ยกเว้นกฎหมายเป็นพิเศษสำหรับพ่อค้าอังกฤษ แต่หากมีธรรมเนียมอันเนื่องด้วยการค้าใดที่เป็นอุปสรรคแก่การค้าขอให้ทรงแก้ไขยกเว้นให้ด้วย มร.ครอว์ฟอร์ดนั้นเปรียบเสมือนตัวแทนของข้าพเจ้า หากเจรจาดกลงสิ่งใดกับไทยแล้ว ข้อตกลงเหล่านั้นจะได้รับการยอมรับจากข้าพเจ้า"⁸⁵

เมื่อพิจารณาสาส์นดังกล่าวประกอบกับวัตถุประสงค์ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในการส่งทูตเข้ามาไทยครั้งนี้ โดยรวมแล้วมุ่งสร้างสัมพันธไมตรีทางการค้ากับไทยเป็นสำคัญ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อขอให้ไทยแก้ไขปรับปรุงระเบียบวิธีการค้าบางประการที่ทำให้พ่อค้าอังกฤษไม่ได้รับความสะดวกในการค้าขาย ทั้งนี้เนื่องมาจากลักษณะวิธีการค้าผูกขาดของไทยที่บรรดาพ่อค้าอังกฤษเห็นว่าจำกัดขอบเขตการค้าของตนให้ค้าขายได้แต่เฉพาะกับรัฐเท่านั้น ซึ่งทำให้พ่อค้าอังกฤษเสียโอกาสให้การแข่งขันค้าที่ต้องการในราคาที่พอใจด้วยเวลาที่รวดเร็ว

⁸⁵ John Crawford, Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China, pp 595-596. และ "เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเทียม ลาดานนท์, 2506), หน้า 27-28.

โดยเฉพาะอย่างการที่พ่อค้าเหล่านี้ต้องเผชิญกับวิธีการค้าขายของรัฐ อาทิ การกำหนดราคาสินค้าทั้งขาเข้าและขาออกโดยขุนนางข้าราชการของรัฐอย่างไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน ทำให้พ่อค้าอังกฤษรู้สึกเสียเปรียบและไม่พอใจอย่างมาก สินค้าที่นำเข้ามาขายก็ถูกขุนนางข้าราชการใช้สิทธิในการเลือกซื้อก่อนอันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในการค้าขายของรัฐแต่โบราณ ที่รัฐจะบังคับให้พ่อค้าต่างชาติต่างๆ ชาติที่เข้ามาค้าขายกับรัฐต้องยอมให้รัฐได้มีโอกาสเลือกซื้อสินค้าสำหรับใช้ในราชการก่อนที่จะอนุญาตให้ค้าขายสินค้าที่เหลืออื่นๆ ได้ นอกจากนั้นในส่วนของภาษีและค่าธรรมเนียมต่างๆ บริษัทฯได้รับข้อร้องเรียนจากบรรดาพ่อค้าอังกฤษทั้งหลายว่าตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบและไม่ได้รับความยุติธรรมอย่างยิ่ง เนื่องจากพ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาค้าขายกับไทยต้องเสียภาษีในอัตราสูงกว่าพ่อค้าชาติอื่นๆ โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับพ่อค้าจีนที่นอกจากจะเสียภาษีในอัตราที่ต่ำกว่าอย่างมากแล้ว ยังได้รับสิทธิพิเศษทางการค้าและการลดหย่อนผ่อนปรนทางการค้าอย่างมาก

ครอว์ฟอร์ดใช้ระยะเวลาาน 4 เดือนในการเจรจากับไทย ในระหว่างนี้ครอว์ฟอร์ดได้บันทึกสภาพความเป็นอยู่ ตลอดจนชีวิตและเรื่องราวต่างๆ ในหลายด้านหลายนุ่ม รวมทั้งบรรยายขั้นตอนในการเจรจาดูติดต่อกับไทยอย่างละเอียด ซึ่งก่อนหน้าที่ครอว์ฟอร์ดจะเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2365^{๕๕} เป็นเวลา 1 วัน ครอว์ฟอร์ดได้พบปะสนทนากับเจ้าพระยาพระคลังอย่างไม่เป็นทางการที่บ้านของท่านเจ้าพระยาพระคลังถึงวัดกุฎีประสงค์และความต้องการของอังกฤษ รวมทั้งเปิดเผยถึงความต้องการของไทยที่จะเป็นข้อต่อรองในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการค้ากับอังกฤษ ดั้งบันทึกของครอว์ฟอร์ดความว่า "จุดประสงค์ของเจ้าพระยาพระคลัง(ดิศ บุนนาค) ในการเชิญข้าพเจ้าไปสนทนาก่อนเข้าเฝ้าก็เพื่อหวังเสียงว่าวัตถุประสงค์ของสยามอันใดบ้างที่ฝ่ายเรา(ครอว์ฟอร์ด) จะตอบแทนให้กับไทย เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการค้าที่อังกฤษต้องการจากสยาม"^{๕๖} โดยเจ้าพระยาพระคลังได้สอบถามถึงการซื้ออาวุธปืนจากอังกฤษ ซึ่งได้รับการปฏิเสธจากครอว์ฟอร์ดอย่างอ้อมๆ ว่าอังกฤษจะขายอาวุธปืนให้กับประเทศที่เป็นมิตรกับพันธมิตรของอังกฤษ

^{๕๕} John Crawford, Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China, p 90

^{๕๖} Ibid., p 89.

เท่านั้น ด้วยเหตุว่าขณะนั้นอังกฤษไม่ต้องการมีปัญหาพิพาททางการเมืองกับพม่า และต้องการรักษาสัมพันธไมตรีที่มีต่อพม่าด้วย ดังนั้นอังกฤษจึงไม่อาจที่จะขายอาวุธให้ไทยซึ่งเป็นศัตรูกับพม่าได้

การเจรจาอย่างเป็นทางการเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2365 แต่ก็ดูเหมือนว่าผลของการเจรจาจะไม่แตกต่างจากการเจรจาอย่างไม่เป็นทางการเท่าใดนัก เพราะครอว์ฟอร์ดยังคงระมัดระวังในการเจรจาอย่างมากที่จะไม่ยอมให้เสียผลประโยชน์ใดแก่ไทย ดังนั้นข้อเสนอต่างๆ ของครอว์ฟอร์ดจึงเป็นข้อเสนอที่ไทยไม่อาจยอมรับได้ เพราะข้อเสนอเหล่านั้นไม่มีผลตอบแทนใดๆ ที่คุ้มค่ากับการขอมลลดหย่อนกฎเกณฑ์และผลประโยชน์ของรัฐลง เพื่อให้อังกฤษได้รับความสะดวกและผลประโยชน์ในการค้าขายกับไทยมากขึ้น เช่น กรณีที่อังกฤษขอลดภาษีขาเข้าลงจาก 8% เป็น 6% ซึ่งทางฝ่ายคณะเสนาบดีไทยก็ขอให้อังกฤษกำหนดจำนวนเรือที่แน่นอนว่าจะเข้ามาค้าขายกับไทยเป็นการแลกเปลี่ยนหากไทยขอมลอัตราภาษีลงจะต้องมีเรือเข้ามาไม่น้อยกว่า 4-5 ลำต่อปี ซึ่งครอว์ฟอร์ดก็ไม่อาจตกลงได้ กล่าวเพียงแต่ว่ามันเป็นการยากที่จะกำหนดเจาะจงว่าจะมีเข้ามาค้าขายกับไทยกี่ลำ แต่ครอว์ฟอร์ดเชื่อว่าหากไทยยอมแก้ไขอัตราภาษีตามที่เขาเสนอจะต้องมีเรือเข้ามาค้าขายกับไทยเป็นจำนวนมากอย่างแน่นอน^{๘๘} คำตอบดังกล่าวทำให้ไทยเห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่ขอมลตกลงกับเงื่อนไขของครอว์ฟอร์ด นอกจากนั้นครอว์ฟอร์ดยังพยายามเจรจาขอให้อังกฤษสามารถค้าขายได้โดยเสรีอย่างไม่มีข้อจำกัดซึ่งเท่ากับขอให้ไทยยกเลิกการค้าผูกขาดของรัฐ ซึ่งแน่นอนว่าเป็นเรื่องที่รัฐไทยในขณะนั้นไม่อาจยอมรับได้ ในการเจรจาที่ไม่เป็นผลสำเร็จในประเด็นดังกล่าวเจ้าพระยาพระคลังได้ยืนยันต่อครอว์ฟอร์ดว่า "พระเจ้าแผ่นดินของสยามคงจะไม่เปลี่ยนแปลงกฎหมายที่มีมานานเพื่อให้ถูกใจคนต่างชาติแน่"^{๘๙} ทั้งนี้เพราะการค้าในระบบผูกขาดนั้นเป็นสิ่งที่รัฐไทยถือปฏิบัติสืบมาช้านาน ซึ่งตราบใดที่ฝ่ายไทยยังคงยึดมั่นในนโยบายการค้าผูกขาดอยู่ครอว์ฟอร์ดก็ไม่อาจจะประสพผลในการเจรจาเพื่อขอเสรีภาพทางการค้าอย่างที่ตั้งใจหวังได้

^{๘๘} Ibid., p 121.

^{๘๙} Ibid., p 133.

ในส่วนของปัญหาของเจ้าพระยาไทรบุรีนั้น ครอว์ฟอร์ดก็ไม่สามารถเจรจาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ได้เช่นกัน เนื่องจากในประเด็นนี้ฝ่ายไทยถือว่าเป็นเรื่องภายใน และเห็นว่าการที่ครอว์ฟอร์ดพยายามยกเรื่องดังกล่าวขึ้นมาเจรจานั้นเป็นการก้าวท้าวอำภักการภายในของไทยมากเกินไป ซึ่งครอว์ฟอร์ดได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องไว้ว่า เรื่องของเจ้าพระยาไทรบุรีนั้นแท้จริงไม่ใช่ปัญหาใหญ่โต หากเจ้าพระยาไทรบุรีไม่หนีไปอยู่ที่ป็นัง เพราะการกระทำเช่นนั้นทำให้ไทยเสียเกียรติภูมิมาก ดังนั้นไทยจึงไม่พอใจทั้งเจ้าพระยาไทรบุรีและอังกฤษที่ให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าพระยาไทรบุรี⁷⁰ ส่วนเรื่องของป็นังครอว์ฟอร์ดเชื่อว่าการที่ไทยเพิกเฉยไม่กล่าวถึงเรื่องนี้ เท่ากับว่าไทยยอมรับสิทธิของอังกฤษในป็นังโดยปริยาย

ครอว์ฟอร์ดและคณะเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2365 โดยไม่ได้รับผลใดๆ ในการเจรจา อย่างไรก็ตามรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียก็ไม่ได้คาดหวังว่าครอว์ฟอร์ดจะได้รับความสำเร็จในการเจรจาดังกล่าวแต่อย่างใด แม้ว่าครอว์ฟอร์ดจะประสบความสำเร็จในการเจรจาแต่การเดินทางเข้ามาของเขาในครั้งนี้ นับว่าเป็นประโยชน์แก่อังกฤษและบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษอย่างยิ่งในเวลาต่อมา เนื่องจากเรื่องราวต่างๆ ที่ครอว์ฟอร์ดได้บันทึกไว้ เช่น ลักษณะวิถีการค้าไทยทั้งภายในและกับต่างประเทศ ทรัพยากรอันเป็นสินค้าของไทยที่มีอยู่มากมายหลายชนิดที่แจกแจกรายละเอียดรวมทั้งมูลค่าที่ผลิตได้ การติดต่อกับเจ้านายและขุนนางข้าราชการของไทย ตลอดจนสภาพภูมิศาสตร์ของไทยอย่างละเอียด เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าบันทึกการเดินทางและรายงานการปฏิบัติงานของคณะทูตของครอว์ฟอร์ดนั้น เปรียบเสมือนคู่มือซึ่งเป็นประโยชน์แก่ทูตคณะชุดต่อมาเป็นอย่างยิ่ง

⁷⁰ Ibid., p 164.

การเข้ามาของทูตคณะที่ 2 ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

หลังจากที่ครอว์ฟอร์ดเดินทางกลับไปไม่นาน ครอว์ฟอร์ดก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงอังกฤษประจำสิงคโปร์ เขาได้ส่งจดหมายแจ้งข่าวให้ไทยทราบว่าอังกฤษประกาศสงครามกับพม่าแล้ว ทั้งนี้อังกฤษไม่ต้องการให้ไทยเข้าใจผิดว่าอังกฤษรบกับพม่าเพื่อหวังดินแดนและอาจจะยกทัพเข้าโจมตีไทยด้วยเหตุว่าไทยกับพม่ามีดินแดนใกล้ชิดกัน ดังนั้นเพื่อแก้ไขความเข้าใจผิดและขอความช่วยเหลือด้านเสบียงอาหารและพาหนะจากไทย อังกฤษจึงได้จัดส่งทูตคณะที่สองเข้ามาเพื่อเจรจากับไทย รวมทั้งปัญหาในด้านระเบียบวิธีการค้าของไทยที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าของพ่อค้าอังกฤษในคราวเดียวกันนี้

แม้จะดูเหมือนว่าสงครามที่เกิดขึ้นระหว่างอังกฤษกับพม่านั้น ไม่น่าเกี่ยวข้องกับไทยเลย แต่ที่แท้จริงแล้วถึงไทยจะไม่ได้เข้าร่วมรบหรือเกี่ยวพันในสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าอย่างจริงจัง แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าสงครามที่เกิดขึ้นมีผลกระทบต่อนโยบายด้านการติดต่อกับต่างประเทศของไทยอย่างยิ่ง ทำให้ไทยต้องปรับเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศในลักษณะยืดหยุ่นเพื่อรองรับกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยความระมัดระวัง เพราะการดำเนินตามนโยบายแข็งกร้าวอาจนำมาซึ่งผลเสียมากกว่าผลดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่านี้ ทำให้รัฐบาลของอังกฤษที่อินเดียส่งทูตเข้ามาเจรจาอีกชุดหนึ่ง ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับสถานะภาพของทูตชุดที่ 2 กับชุดแรกนั้น ทูตชุดที่ 2 นี้มีสถานะภาพที่ดีกว่า เนื่องจากทูตคณะแรกนั้นเป็นตัวแทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ แต่ทูตคณะที่ 2 นั้นเป็นตัวแทนที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย โดยมีมอบหมายให้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Captain Henry Burney) เป็นหัวหน้าคณะทูต พร้อมด้วยคณะอันประกอบด้วย ร้อยเอก แมคฟาร์กัว (Captain Macfarquhar) เป็นผู้ช่วยของเบอร์นี ศัลยแพทย์ แฮร์ริส (Harris) และคนอื่นๆ อีก ออกเดินทางมาโดยเรือ กาดิเซียน (Guardian) มีกัปตัน ซัทเธอร์แลนด์ (Captain Sutherland) เป็นนายเรือ⁷¹

⁷¹ ชาติชาย วัฒนานนท์, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3 พ.ศ. 2325-2394)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2517), หน้า 50.

ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่า

สาเหตุที่ทำให้อังกฤษหันมาติดต่อกับพม่าอีก เนื่องมาจากปัญหาพรมแดนแคว้นยะไข่ของพม่าซึ่งมีพรมแดนติดกับเมืองจิตตะกองในอินเดียของอังกฤษซึ่งในขณะนั้นอังกฤษกำลังขยายอิทธิพลของตนในอินเดียอย่างจริงจัง รวมทั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่กำลังดำเนินการในกิจการทางการค้าในภูมิภาคเอเชียอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าขายของบริษัทระหว่างจีนและอินเดีย ดังนั้นปัญหาอันเนื่องมาจากการอพยพหนีภัยจากพม่าของชาวยะไข่ดังกล่าวซึ่งสืบเนื่องมาจากการขยายอำนาจของราชวงศ์อลองพญาที่ดูเหมือนจะกลายเป็นประเพณีไปเสียแล้วสำหรับราชวงศ์ที่ขึ้นครองอำนาจของพม่าที่จะพยายามรวบรวมอำนาจอันกระจัดกระจายเหนือดินแดนที่เคยอยู่ใต้อาณาจักรของอาณาจักรบริเวณใกล้เคียง รวมทั้งราชวงศ์อลองพญาที่แจกเช่นกับราชวงศ์ก่อนๆ ที่ปกครองพม่ามาช้านาน ที่ยังคงรักษานโยบายการขยายอำนาจและอาณาเขตหากมีโอกาสเมื่อไรก็ตามชัยชนะที่ได้รับมีความสำคัญต่อการเพิ่มจำนวนประชากร เพราะกษัตริย์พม่าจะเกณฑ์เอาผู้คนจำนวนมากจากดินแดนที่แพ้สงครามมาเป็นเชลยเพื่อใช้เป็นแรงงานในการเพาะปลูกเพิ่มผลผลิตสำหรับเป็นเสบียงอาหารของพม่า นอกจากนี้พม่ายังยึดเอาทรัพย์สินสมบัติของดินแดนที่ตีมาได้อีกด้วย นอกเหนือจากผลประโยชน์ดังกล่าวแล้ว การได้มาซึ่งชัยชนะเหมาะสมไปถึงความภาคภูมิใจที่ทำให้พม่ามีอำนาจมั่นคงเป็นที่กลัวเกรงยิ่งขึ้น ดังนั้นนโยบายการขยายอำนาจและอาณาเขตจึงยังคงถูกใช้เรื่อยมา พรมแดนที่ใกล้ชิดติดกันระหว่างจิตตะกองของอังกฤษกับยะไข่ของพม่า ทำให้อังกฤษกับพม่าเกิดข้อพิพาทต่อกันบ่อยครั้งมากขึ้นเรื่อยๆ ในเรื่องชาวยะไข่ที่ลี้ภัยเข้าไปหลบภัยในแคว้นจิตตะกอง ซึ่งพม่าต้องการตัวพวกกบฏชาวยะไข่กลับไปลงโทษ แม้ว่าในระยะแรกๆ อังกฤษจะจัดการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการส่งตัวหัวหน้าพวกกบฏให้แก่พม่า⁷² แต่เมื่อเหตุการณ์อันเนื่องมาจากการกบฏในแคว้นยะไข่เกิดขึ้นหลายครั้ง ก็เริ่มทำให้อังกฤษเริ่มตระหนักถึงความยุ่งยากที่เกิดขึ้นจากปัญหาเรื่องพรมแดนดังกล่าว

⁷² สุวรรณ สัจจวีรกรรม, "เปรียบเทียบการดำรงเอกราชของประเทศไทยโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้ามินดง และของญวนโดยพระเจ้าติ่อ๊ก" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), หน้า 144.

ดังนั้นในปี พ.ศ. 2338 อังกฤษจึงได้ส่งทูตเข้ามาเจรจากับพม่าเกี่ยวกับพรมแดนที่ชะงักงัน
ให้ราชสำนักอังวะปิดเมืองท่ามิให้ฝรั่งเศสเข้า และทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับพม่าแต่ไม่ประสบ
ความสำเร็จ⁷³ ยังคงมีชาวอะไหล่หลบหนีเข้าไปในดินแดนของอังกฤษและพม่าก็ยังคงล่องลำ
เข้าไปอาณาเขตของอังกฤษ การที่อังกฤษไม่ได้จัดการกับปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง เนื่อง
จากในขณะนั้นอังกฤษกำลังติดพันกับสงครามรบรวบรวมแว่นต่าง ๆ ในอินเดีย เข้าเป็นอาณานิคม
ของอังกฤษ⁷⁴ แต่อังกฤษจัดการกับปัญหาความยุ่งยากในอินเดียเรียบร้อยแล้ว อังกฤษก็เริ่ม
หันมาเผชิญหน้ากับพม่าด้วยนโยบายที่แข็งกร้าวจนในที่สุดนำไปสู่สงครามระหว่างอังกฤษและพม่า
เป็นครั้งแรกในวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2367⁷⁵

อาจกล่าวได้ว่า การที่มีรัฐซึ่งขาดประสิทธิภาพในการป้องกันตนเอง ทำให้อังกฤษซึ่ง
อยู่ใกล้ติดกับดินแดนที่แตกแยกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยต้องเข้าแทรกแซงกิจการของรัฐนั้นๆ ทั้งนี้
เพื่อรักษาพรมแดนของอังกฤษในอินเดีย และรักษาผลประโยชน์ทางการค้าที่จะเกิดขึ้นไม่ได้
หากอังกฤษไม่มีเสถียรภาพความมั่นคงในการปกครองดินแดนเหล่านั้น การพิทักษ์ผลประโยชน์
ของอังกฤษในอินเดีย ทางหนึ่งก็คือแสวงหาศักยภาพในการปกป้องคุ้มครองสิทธิผลประโยชน์
ของตนเองนั่นเอง ดังนั้นการที่พม่าทำทาสอังกฤษด้วยการรุกร้าเข้าไปยังดินแดนของอังกฤษใน
อินเดีย จึงเป็นผลให้อังกฤษกับพม่าต้องเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรงในเวลาต่อมา

⁷³ หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 128.

⁷⁴ สุวรรณ สัจจวีรารณ, "เปรียบเทียบการค้าแร่เอกราชของประเทศไทยโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพม่าโดยพระเจ้ามินดง และของญวนโดยพระเจ้าติ่อติ๊ก", หน้า 145.

⁷⁵ สุรัตน์ วรากรณ์, "ไทย-พม่า: ปัญหาการเผชิญหน้าการคุกคามของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19", หน้า 137.

ความเกี่ยวข้องของไทยต่อกรณีสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า ครั้งที่ 1

ไทยเข้ามาเกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า หลังจากอังกฤษประกาศสงครามต่อพม่าได้ไม่นานและเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามที่เกิดขึ้นนั้น ฝ่ายไทยได้รับรู้ข่าวคราวมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ก็ยังไม่ปักใจเชื่อว่าอังกฤษกับพม่าจะทำสงครามต่อกัน จนกระทั่งมีการผลิตเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ราชสำนักไทยได้รับจดหมายชักชวนจากครอว์ฟอร์ด⁷⁶ แจ้งข่าวเรื่องอังกฤษกับพม่ารบกัน และอังกฤษต้องการขอความช่วยเหลือเนื่องจากกองทัพอังกฤษประสบอุปสรรคในการรุกขึ้นเหนือ ประกอบกับอย่างเข้าฤดูฝนกองทัพไม่สามารถยกทัพต่อขึ้นไปทางบกได้อีกทั้ง เมืองย่างกุ้งที่อังกฤษยึดได้พม่าก็กวาดต้อนผู้คนหนีไปก่อนที่อังกฤษจะโจมตีพร้อมทั้งเผาทำลายเสบียงอาหารเสบียงสัตว์ ทั้งไว้แต่เมืองย่าง ในระยะนี้เองที่อังกฤษได้ติดต่อขอความช่วยเหลือจากไทย เนื่องจากอังกฤษรู้มาก่อนแล้วว่าไทยกับพม่าเป็นศัตรูต่อกันมาช้านาน อังกฤษจึงเห็นว่าในขณะนี้ทั้งไทยและอังกฤษมีศัตรูร่วมกัน

นอกจากจดหมายของครอว์ฟอร์ดที่มีมาถึงเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ทางนครศรีธรรมราชก็ยังสามารถส่งใบบอกราชงานเข้ามา เนื่องจากผู้สำเร็จราชการเกาะปีนัง นายโรเบิร์ต ฟูเลอดัน ให้ร้อยโท เจมส์ โลว์ (James Low) ถือหนังสือแจ้งข่าวเรื่องอังกฤษรบกับพม่า และให้เกลี้ยกล่อมไทยให้ยอมตกลงช่วยเหลืออังกฤษรบพม่า ซึ่งทางเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ส่งใบบอกราชงานขึ้นมายังกรุงเทพฯ เพื่อรองรับคำสั่งว่าจะให้ส่งเรือไปช่วยตามที่อังกฤษขอมาหรือไม่⁷⁷ แต่เนื่องจากการคมนาคมสมัยนั้นยากลำบากกว่าที่จดหมายจากครอว์ฟอร์ดและใบบอกราชงานจากเจ้าพระยาฯ จะมาถึงก็ใช้เวลาหลายเดือน ฝ่ายเซอร์อาชิบอลด์ แคมป์เบล แม่ทัพอังกฤษซึ่งต้องการกำลังทัพจากไทยไปช่วย เพราะคาดการณ์ว่าพม่าคงจะเรียกกองทัพใหญ่ที่ตั้งอยู่เมืองยะไข่ และมีปฏิกิริยาตอบโต้กับอังกฤษทั้ง 2 ทัพ ฝ่ายแม่ทัพอังกฤษซึ่งเกรงว่ากองกำลังของอังกฤษในอินเดียจะส่งมาช่วยไม่ทัน จึงเร่งให้ฟูเลอดันและครอว์ฟอร์ดช่วยเร่ง

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

⁷⁷ นันทา วรเนติวงศ์(แปล), จดหมายเหตุเจมส์โลว์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2519), หน้า 78.

กองทัพไทยให้รับส่งช้าง ม้ามาให้อังกฤษ โดยอังกฤษเสนอให้ค่าใช้จ่ายเป็นเงินในการส่งช้าง ม้าจากไทยไปให้อังกฤษ

สำหรับทางฝ่ายไทยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคาดการณ์ไว้ก่อนล่วงหน้าว่าการที่อังกฤษชักชวนไทยเข้าร่วมรบกับพม่าครั้งนี้ ทรงเกรงว่าอังกฤษคงต้องการเอากองทหารของไทยไปใช้สอยมากกว่าจะให้ไปช่วยรบ และยิ่งเมื่ออังกฤษเสนอเงินเหมือนเป็ค่าจ้างมาให้ ทำให้ฝ่ายไทยเกิดความระแวงสงสัย เห็นว่าเป็นเรื่องผิดจารีตประเพณีของการทำสงคราม แต่เนื่องจากการที่อังกฤษกับพม่ารบกันเป็นผลดีต่อไทย ดังนั้นจึงทรงมีพระราชดำริว่าถึงอย่างไรพม่าก็เป็นศัตรูทั้งของอังกฤษและไทย แม้ไทยจะรบตามลำพังก็เหมือนช่วยอังกฤษอยู่ในตัว⁷⁸ ดังนั้นจึงโปรดให้ยกกองทัพไปตีพม่า โดยให้พระยารัตนจักร คุมกองมอญเข้าไปสืบเหตุการณ์ โปรดให้เจ้าพระยามหาโยธาคุมกองทัพมอญยกเข้าแดนพม่าทางด่านเจดีย์สามองค์ทางหนึ่งแล้ว มีตราสั่งให้เกณฑ์กองทัพที่เมือง ชุมพร เมืองไชยา โปรดให้พระยาชุมพร (ชูย) คุมเป็นกองทัพเรือยกขึ้นไปทางเมืองมะริดและเมืองทวายอีกทางหนึ่ง ช้างเหนือโปรดให้พระยามหาอำมาตย์ขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองตาก พระยาวชิตรวงศ์ไปตั้งอยู่ที่เมืองอุทธรธานี เพื่อเกณฑ์ทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือยกไปตีเมืองเมาะตะมะอีกทางหนึ่ง⁷⁹

แต่ในไม่ช้าไทยกับอังกฤษก็เกิดเหตุผิดใจกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คาดการณ์ไว้แต่แรก คืออังกฤษต้องการเฟื้องช้าง ม้าสำหรับใช้เป็นพาหนะและกำลังทหารของไทยไว้ใช้สอยแบกหาม ส่วนด้านยุทธวิธีการรบอังกฤษต้องการรบโดยวิธีของอังกฤษ ซึ่งทางอังกฤษเสนอว่าหากไทยต้องการรบกับพม่าตามยุทธวิธีของไทย ขอให้จัดยกกองทัพไปตีหัวเมืองพม่าทางเชียงใหม่อีกทางหนึ่ง แต่ฝ่ายไทยแย้งว่าการยกทัพไปตีทางเหนือนั้นหนทางไกล และยากลำบากเกรงว่าจะติดขัดเรื่องเสบียง ดังนั้นฝ่ายไทยจึงขอให้อังกฤษมอบหัวเมืองเมาะตะมะ มะริด และทวายสำหรับสะสมเสบียงอาหารเป็นกำลังกองทัพ ไทยและอังกฤษตกลงกันไม่ได้ในเรื่องดังกล่าว จนในที่สุดอังกฤษก็รบชนะพม่าได้ก่อน แต่เรื่องราวของเมาะตะมะ มะริด

⁷⁸ สายจิตต์ เหมินทร์, "การเสียดูไรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปลิสของรัฐไทย ให้แก่อังกฤษในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), หน้า 108.

⁷⁹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 742.

และทวาทย์ยังมีได้ยุติเพียงเท่านั้น เพราะอังกฤษคิดจะรวบรวมหัวเมืองมอญตั้งขึ้นเป็นประเทศในอารักขาของอังกฤษ และพยามเกลี้ยกล่อมเอาเจ้าพระยามหาโยธา(ทองเ็น) ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวมอญให้ความเคารพนับถือ โดยคิดจะแต่งตั้งให้เจ้าพระยามหาโยธาขึ้นเป็นพระยาหงสาวดีครองรามัญประเทศ^{๘๐} เรื่องนี้เป็นข่าวระแคะระคายมาถึงกรุงเทพฯสร้างความไม่พอใจให้แก่ราชสำนักเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากอังกฤษประสบความสำเร็จในความคิดดังกล่าวก็อาจส่งผลกระทบต่อคนมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งมีจำนวนมาก มอญเหล่านี้อาจจะกระด้างกระเดื่องสร้างความวุ่นวายหากันอพยพไปอยู่กับอังกฤษ ทำให้ไทยเสียไพร่พลจำนวนมาก และอาจกลับกลายเป็นศัตรูยกทัพย้อนกลับมาตีไทยในอนาคต

นอกจากนั้นในระหว่างที่ไทยส่งทัพไปช่วยอังกฤษรบ กองทัพพระเจ้าสุ่มพรได้ออกกวาดต้อนครัวเรือนของเมืองมะริด ตะนาวศรี มาเป็นอันมาก ซึ่งเป็นจารีตการทำสงครามของไทยรวมทั้งประเทศในแถบภูมิภาคนี้คือเมื่อมีการรบกันฝ่ายผู้ชนะก็จะ "เทศครัว" คือนำเอาผู้คนของฝ่ายที่แพ้ออกมาเป็นเชลย เพื่อเป็นกำลังของผู้ชนะต่อไป^{๘๑} พระราชสุ่มพรจึงไปจับพม่าในมะริด ตะนาวศรีกวาดต้อนเอาผู้คนมา ทำให้อังกฤษซึ่งกำลังต้องการจะเอาใจชาวตะนาวศรีมะริด เกิดปะทะกันขึ้นพระเจ้าสุ่มพรแพ้แก่อังกฤษ อังกฤษจึงเรียกร้องให้ไทยส่งตัวเชลยชาวเมืองมะริด ตะนาวศรีกลับคืน

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่านั้นก็เป็นอีกสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียเห็นควรวินิจฉัยการจะรับจัดส่งคณะทูตเข้ามาเจรจา ทั้งนี้เพื่อชี้แจงสาเหตุของสงครามที่เกิดขึ้น เรื่องราวสถานการณ์ของสงครามในพม่า การขอความช่วยเหลือจากไทย และแก้ไขข้อขัดข้องหมองใจที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับอังกฤษ อันมีผลสืบเนื่องมาจากปัญหาสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า ทั้งนี้เพราะสงครามที่เกิดขึ้นมีผลเกี่ยวโยงโดยตรงกับฐานะทางอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาคนี้

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 800-801.

^{๘๑} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บ.ก), พม่าในอดีตและปัจจุบัน, (กรุงเทพฯ:แสงรุ่งการพิมพ์, 2529), หน้า 39.

มูลเหตุด้านการค้าที่ทำให้อังกฤษส่งคณะทูตเข้ามาเจรจากับไทย

นอกจากเหตุผลทางการเมืองดังกล่าวข้างต้นแล้ว ปัจจัยทางเศรษฐกิจก็เป็นมูลเหตุสำคัญในการส่งทูตเข้ามาเจรจากับไทย นับตั้งแต่ทูตคณะแรกจนถึงทูตคณะที่ 2 ซึ่งมูลเหตุอันสืบเนื่องมาจากปัญหาทางทางด้านระเบียบวิธีการค้าของไทยนั้น ทำให้อังกฤษซึ่งต้องการขยายผลประโยชน์ทางการค้าของตน พยายามที่จะขจัดอุปสรรคปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการทางการทูต และมูลเหตุสำคัญทางด้านเศรษฐกิจนั่นเองที่นำไปสู่การทำสนธิสัญญาฉบับแรกระหว่างอังกฤษและไทยในปีพ.ศ. 2369 ซึ่งมีสาเหตุสำคัญตั้งจะพิจารณาต่อไปดังนี้

จากสภาพและลักษณะทางภูมิศาสตร์อันเป็นทำเลที่ตั้งของไทยนั้น กล่าวได้ว่าเอื้ออำนวยประโยชน์ในด้านการค้าทางเรือเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ไทยเข้าไปมีส่วนร่วมในเครือข่ายการค้านานาชาติในภูมิภาคเอเชีย ดังปรากฏในรายงานทั้งของพ่อค้าและคณะทูตที่เดินทางเข้ามายังราชอาณาจักรไทยตั้งแต่วันที่ "ราชอาณาจักรสยามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น พื้นที่อันศูนย์กลางสำคัญทางด้าน การปกครองและเศรษฐกิจคือกรุงเทพฯ อาณาเขตของอาณาจักรนี้ทางด้านทิศเหนือแผ่ขยายครอบคลุมไปถึงอาณาจักรลานนา รวมทั้งหัวเมืองไทยใหญ่อื่นๆ เช่น เชียงตุง เชียงรุ้ง และหัวเมืองอื่นๆ อีกหลายเมืองในเขตสิบสองปันนา⁸² สำหรับทิศใต้ลงไปถึงแหลมมลายู เมืองที่เป็นเมืองขึ้นของสยามได้แก่ เปรี๊ยะ ไทรบุรี ปัตตานี ตรัง กานู และกลันตัน ทางด้านอ่าวเบงกอลดินแดนของสยามแผ่ไปถึงเมืองท่าตะนาวศรี ทางทิศตะวันออกจรดเมืองอาเตียนหรือกั๋งเก๊าของญวน ส่วนทางด้านตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้จรดกัมพูชาและญวน⁸³

สภาพทำเลที่ตั้งอันเหมาะสมของไทยที่อยู่ในเส้นทางการค้าระหว่างจีนและอินเดีย ซึ่งเป็นเส้นทางการค้านานาชาติที่สำคัญในเอเชีย นับเป็นข้อได้เปรียบทำให้ไทยเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าอันหลากหลาย ซึ่งได้มาจากการติดต่อค้าขายที่ไทยมีกับประเทศต่างๆ โดยเฉพาะ

⁸² ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงษ์นิพนธ์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394), หน้า 133.

⁸³ ไผ่โรจน์ เกษมณีกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 94-96.

จีน ซึ่งเป็นประเทศคู่ค้าสำคัญ ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น ญวน มลายู เขมร ลาว เป็นต้น รวมไปถึงดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษเช่น ปีนัง สิงคโปร์ เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นตลาดการค้าที่สำคัญของไทย ซึ่งทำเลที่ตั้งของไทยนับว่ามีผลต่อการขยายตัวของการค้าต่างประเทศอย่างมาก เนื่องจากลักษณะภูมิศาสตร์ของไทยสามารถเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าจากประเทศในภูมิภาคส่วนใหญ่ และประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงเพื่อระบายสินค้าสู่ตลาดภายนอก พร้อม ๆ กับการรับสินค้าจากเมืองท่าชายฝั่งแถบคาบสมุทรมลายู ค้าขายส่งต่อไปให้ประเทศจีนและประเทศอื่น ๆ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะอันเหมาะสมของเมืองท่า ในขณะที่ภายในประเทศไทยก็มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เป็นที่ต้องการของต่างประเทศด้วย จึงนับได้ว่าเมืองท่าที่กรุงเทพฯ แห่งนี้เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าอันหลากหลาย ลักษณะดังกล่าวข้างต้นปรากฏในรายงานของครอว์ฟอร์ดลงวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2366 ความว่า

"กรุงสยามมีเส้นทางติดต่อกับกัมพูชาทางแม่น้ำบางปะกงและคลองต่างๆ อีกหลายสาย การเดินทางใช้เวลาประมาณ 20 วัน มีเส้นทางหลายสายที่เชื่อมโยกรุงสยามกับอาณานิคมบริเวณทางด้านตะวันตกได้แก่ อ่าวเบงกอล และช่องแคบมะละกา สินค้าที่ขนส่งข้ามคาบสมุทรจากไทรบุรีไปสงขลา จะใช้เวลาขนส่งด้วยช้างเป็นเวลาประมาณ 5 วัน จากตรงทางด้านตะวันตกไปยังเมืองนครศรีธรรมราช การเดินทางโดยใช้ช้างเป็นพาหนะใช้เวลาประมาณ 3 วัน... เส้นทางที่ใช้กันบ่อยคือ จากพนมเปญตรงกันข้ามกับภูเก็ทไปยังบ้านคอน ซึ่งเป็นเส้นทางขนานกับเส้นทางนี้อยู่บนฝั่งอีกฝั่งหนึ่ง สินค้าจากยุโรปและอินเดียได้หลั่งไหลเข้าสู่กรุงสยามตามเส้นทางดังกล่าวมาแล้วนี้ เส้นทางเหล่านี้นับว่าเป็นเส้นทางระบายสินค้าที่สำคัญในส่วนที่เกี่ยวกับธุรกิจการค้าของเกาะพริ้นซ์ออฟเวลส์"^{๘๔}

นอกจากเส้นทางดังกล่าวตามรายงานของครอว์ฟอร์ดแล้ว ในด้านการค้าระหว่างไทยกับจีน ตามข้อคิดเห็นจากการศึกษาของเจนนีเฟอร์ เวียน คัชแมน ก็ได้กล่าวถึงความสำคัญของเมืองท่าที่กรุงเทพฯ ว่า "... ในการอ้างถึงประเทศสยามว่าเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ได้รับการกล่าวขวัญถึงอยู่ในหนังสือสารคดีต่างๆ ในศตวรรษที่ 19 และ 20 แต่ในการที่ประเทศสยามมีลักษณะพิเศษในฐานะเป็นเมืองท่าขนส่งสินค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าของประเทศในเอเชีย และมักจะไม่มีการกล่าวถึงเรื่อง

^{๘๔} ไผ่โรจน์ เกษมณีกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 99.

นี้ในหนังสือเหล่านี้ บางกอกไม่เหมือนเมืองกวางตุ้ง มะละกา หรือสิงคโปร์ คือไม่ได้เป็นศูนย์กลางในการรวมสินค้าที่ผลิตจากยุโรปหรืออินเดีย เพื่อส่งต่อไปยังประเทศอื่นๆ ในเอเชียเป็นหลัก แต่บางกอกส่งสินค้าที่ผลิตจากสเตรตส์แทบทั้งหมดไปยังประเทศจีน สินค้าเหล่านี้ถูกล่าเลียงมายังบางกอกก่อนโดยเรือชายฝั่งของสยาม และส่งสินค้าเบ็ดเตล็ดของจีน ซึ่งนำเข้ามาโดยเรือสำเภาจีนไปยังประเทศที่มีชายแดนติดกับประเทศสยาม สยามเริ่มส่งผ้าจากยุโรป และผ้าจากอินเดียเข้ามาเรื่อยๆ หลังจากที่สิงคโปร์ได้ทวีความสำคัญยิ่งขึ้น”⁸⁵

ลักษณะความเป็นเมืองท่าที่เหมาะสมดังกล่าว เป็นผลดีต่อการขยายตัวของการค้าต่างประเทศของรัฐสยามกรุงรัตนโกสินทร์อย่างยิ่ง แน่แน่นอนว่าเมื่อการค้าต่างประเทศขยายตัวมากขึ้น ย่อมก่อให้เกิดการติดต่อไปมาค้าขายระหว่างประเทศไทยกับประเทศต่างๆ มากขึ้นด้วย แม้ว่าจีนจะเป็นประเทศคู่ค้าสำคัญ แต่เมื่อขอบข่ายการค้าต่างประเทศขยายวงกว้างขวางมากขึ้น พ่อค้าชาติอื่นๆ โดยเฉพาะพ่อค้าตะวันตกก็เริ่มหันกลับมาสนใจการค้าขายกับไทย ดังจะเห็นได้จากการเข้ามาขอเปิดความสัมพันธ์ทางการค้าของพ่อค้าจากโปรตุเกส นอกจากนั้นแล้วก็มีอังกฤษ รวมทั้งพ่อค้าตะวันตกชาติอื่นๆ ที่สนใจและพยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทยอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สำหรับอังกฤษแล้วในระยะแรกความพยายามในการขอเปิดความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทยนั้น เป็นความพยายามและการผลักดันของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่ต้องการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทยและญวน ด้วยเล็งเห็นว่าประเทศทั้งสองมีประชากรมาก มีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ หากบริษัทประสบความสำเร็จในการเจรจา เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสสู่ผลประโยชน์มหาศาลให้แก่ดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษที่บริษัททำการค้าอยู่ ทำให้การค้าของบริษัทขยายขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น เนื่องจากไทยมีสินค้าหลากหลายที่เป็นที่ต้องการของบริษัท อาทิ น้ำตาล พริกไทย เป็นต้น เพื่อส่งไปจำหน่ายในตลาดยุโรปและเอเชียตะวันตก เกลือสำหรับไปจำหน่ายให้แก่เกาะทางอินเดีย ไม้สักซึ่งมีราคาถูกก็เหมาะสมสำหรับ

⁸⁵ เจนนิเฟอร์ เวย์ คุชแมน, การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์,

นำไปจำหน่ายให้แก่เมืองอาณานิคมของอังกฤษเป็นต้น⁸⁰ ดังนั้นหากบริษัทฯ สามารถเจรจาให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการค้าของไทยได้สำเร็จย่อมจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางการค้าให้กับบริษัทฯ เป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากระบบการค้าผูกขาดที่ไทยใช้อยู่ในบ่อนทอนผลกำไรของอังกฤษสร้างความยุ่งยากลำบากในการติดต่อค้าขายให้กับพ่อค้าอังกฤษอย่างอื่น ฉะนั้นบริษัทฯ จึงร้องขอต่อคณะกรรมการบริหารกิจการของอังกฤษที่อินเดียขอให้ส่งผู้แทนมาเจรจา เพื่อฟื้นฟูความสัมพันธ์และหาหนทางเจรจาขอเปิดการค้าเสรีกับไทย

ปัญหาของพ่อค้าชาวตะวันตกในด้านการค้าขายกับไทย

ทั้งนี้นโยบายการค้าของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงยึดอยู่กับนโยบายการผูกขาดการค้าอยู่ ประเพณีการค้าขายกระทำกันโดยผ่านพระคลังสินค้าซึ่งทำหน้าที่เสมือนเป็นพ่อค้าใหญ่ควบคุมการค้าส่งออกและการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ พ่อค้าต่างประเทศส่วนใหญ่มักเป็นชาวเงินซึ่งมุ่งแสวงหาผลกำไรเป็นสิ่งสำคัญ พร้อมทั้งจะหมอบคลานถวายตัวพึ่งบุญขนานงามผู้มีอำนาจที่สามารถจะอำนวยผลประโยชน์ทางการค้าให้แก่ตนเองได้ พ่อค้าชาวเงินก็รู้จักวิธีการในการจัดการแก้ไขกับปัญหาทางการค้าต่างๆ ในระบอบราชการของไทยเป็นอย่างดี เช่น พร้อมทั้งจะให้สินบน ของขวัญ หรือของกำนัล เพื่อให้ธุรกิจของตนดำเนินไปอย่างราบรื่น เป็นต้น ลักษณะทางการค้าของไทยที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งถือว่าการค้าต่างประเทศเป็นการค้าของรัฐ ต้องดำเนินการผ่านพระคลังสินค้าซึ่งเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์และรัฐในการจัดการเกี่ยวกับการค้าขายทั้งปวงนั้นแตกต่างจากวิธีการค้าขายของชาวตะวันตกที่ใช้ระบบการค้าแบบเสรี ดังนั้นสำหรับรัฐไทยเมื่อสินค้าเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศก็จะถูกกำหนดให้เป็นสินค้าผูกขาดที่ต้องค้าขายกับพระคลังเท่านั้นทั้งนี้เพื่อนำผลกำไรจากการค้าดังกล่าวมาใช้สอยในกิจการด้านต่างๆ ของรัฐส่งผลให้พ่อค้าตะวันตกประสบกับปัญหาในการเจรจาต่อรองเพื่อให้ได้สินค้าที่ต้องการในราคาต่ำกว่าที่ควรและไม่สามารถค้าขายแข่งขันกับพระคลัง

⁸⁰ ไพโรจน์ เกษมณีกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 2-3.

สินค้าได้อย่างเสรี เนื่องจากพ่อค้าตะวันตกไม่สามารถติดต่อค้าขายกับพ่อค้าท้องถิ่นหรือชาวบ้านได้โดยตรงทำให้ประสบปัญหาการหาซื้อสินค้าที่ต้องการ ในขณะที่เดียวกันเมื่อพ่อค้าตะวันตกนำสินค้าเข้ามาขายก็ไม่สามารถนำออกขายได้ทันที ต้องรอนจนกว่าจะผ่านขั้นตอนการตรวจตราและเลือกซื้อจากพระคลังสินค้าเสียก่อน จึงจะสามารถนำออกขายได้ซึ่งก็มักจะต้องขายให้กับพระคลังสินค้าก่อนจึงจะสามารถขายให้กับพ่อค้ารายอื่นต่อไปได้

ความแตกต่างในแง่วิธีการค้าของไทยกับอังกฤษนั่นเอง ที่ทำให้อังกฤษต้องประสบปัญหาในการแทรกตัวเข้ามามีบทบาทและส่วนแบ่งในตลาดการค้าของไทย เพราะเนื้อที่ส่วนใหญ่ในตลาดการค้าต่างประเทศของไทยอยู่ในกำมือของพระคลังสินค้า ซึ่งดำเนินการค้าแทนพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนางข้าราชการชั้นสูงที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศในกรมพระคลังสินค้า และพ่อค้าชาวจีนที่ได้รับสิทธิพิเศษทางการค้ามากมาย

ดังนั้นเมื่อผลประโยชน์ที่อังกฤษพึงจะได้รับจากการค้ากับไทย ชัดแย้งกับวิธีการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้านั่นเอง ที่ทำให้อังกฤษไม่สามารถดำเนินการค้าให้ได้ผลประโยชน์ตามที่คาดหวัง อังกฤษจึงเล็งเห็นว่าวิธีการเดียวที่อังกฤษจะสามารถพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนได้ก็คือการเจรจาเปิดความสัมพันธ์ทางการค้า เพื่อโน้มน้าวไทยให้เข้าสู่ระบบการค้าเสรี โดยผ่านข้อตกลงทางการค้าที่มีกำหนดกฎเกณฑ์ที่แน่นอนนั่นเอง

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการค้ากับไทยดังกล่าว เป็นผลให้พ่อค้าชาติตะวันตกเรียกร้องให้มีการส่งตัวแทนเข้ามาเจรจาแก้ไข นับตั้งแต่สมัยที่ มาร์ควิส แอสคิงส์ ข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษที่อินเดียของอังกฤษได้ส่ง จอห์น ครอว์ฟอร์ด เข้ามาเจรจากับไทยในปีพ.ศ. 2364 จนมาถึงคณะทูตซึ่งนำโดยนายเฮนรี เบอร์นี ในปีพ.ศ. 2369 ซึ่งปัญหาทางการค้าที่เบอร์นีเข้ามาเจรจากับรัฐไทยก็เป็นปัญหาเดียวกับที่ครอว์ฟอร์ดเคยเข้ามาเจรจาล้วนนั่นเอง

1. ปัญหาเรื่องการค้าขายโดยผ่านพระคลังสินค้า

ปัญหาเรื่องการซื้อขายของพ่อค้าอังกฤษผ่านพระคลังสินค้าของไทยนั้น นับเป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่บรรดาพ่อค้าอังกฤษเรียกร้องให้มีการแก้ไขอย่างมาก สำหรับไทยนั้นวิธีการค้าขายผ่านพระคลังสินค้าก็เป็นรายได้ที่สำคัญทางหนึ่งของรัฐที่สืบเนื่องต่อมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์พระคลังสินค้าก็ยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการค้าขายทั้งภายในและต่างประเทศ ทั้งนี้ปรากฏว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้มีการออกหมายประกาศบังคับว่า "สินค้าบางอย่างให้ราษฎรนำมาขายให้แก่พระคลังสินค้าเท่านั้นจะขายให้ผู้อื่นไม่ได้ ส่วนพ่อค้าต่างประเทศนั้น

ต้องมาซื้อสินค้าอื่นๆ จากพระคลังสินค้าเท่านั้น⁸⁷ จากบันทึกของครอว์ฟอร์ดกล่าวถึงการผูกขาดการค้าของพระคลังสินค้า อันเป็นสาเหตุแห่งความเดือดร้อนของพ่อค้าตะวันตกไว้ว่า "ความเดือดร้อนทั้งหมดเกิดจากการแทรกแซงของรัฐบาลในกิจการค้าของเอกชน กล่าวคือ รัฐบาลกลับทำหน้าที่เป็นพ่อค้าใหญ่ในกิจการผลิตสินค้าที่ค่าต่างๆ เสียแต่ผู้เดียว นอกจากนี้ก็ยังใช้อำนาจผูกขาดในกิจการสิ่งสินค้าเข้ามาจำหน่ายที่ดำเนินอยู่โดยชาวต่างประเทศ"⁸⁸ หรือข้อโต้แย้งของเบอร์นีที่มีต่อพระคลังเมื่อเดินทางเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางการค้า ถึงเรื่องการการค้าขายของพ่อค้าอังกฤษในไทยว่า "จริงอยู่อาจจะมีการประกาศให้ทราบโดยทั่วกันว่า บุคคลใดประสงค์จะซื้อขายจากพ่อค้าต่างชาติก็ให้ทำได้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็จะมีประกาศลับออกมาเป็นที่รู้กันว่า ห้ามมิให้ผู้ใดทำกระทำตามใจชอบ จะซื้อขายก็ให้ซื้อขายในราคาที่พระคลังระบุไว้ ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่าพระคลังต้องการจะตั้งกฎขึ้นมาก็เพื่อป้องกันมิให้พ่อค้าต่างชาตินำสินค้าเถื่อนหรือสินค้าต้องห้ามเข้ามาในเมืองไทย พร้อมกับป้องกันมิให้คนไทยนำทรัพย์สินที่ขโมยมาขายให้แก่พ่อค้าต่างชาติ แต่จุดประสงค์ที่สำคัญที่สุดของการตั้งกฎดังกล่าวก็คือ ทำให้รัฐบาลเก็บภาษีการค้าสินค้าภายในได้ทุกโอกาส"⁸⁹ ยิ่งไปกว่านั้นรัฐยังได้ใช้อำนาจในการออกกฎข้อบังคับต่างๆ ให้สินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศเป็นสินค้าผูกขาด เพื่อกีดกันไม่ให้พ่อค้าตะวันตกสามารถซื้อขายได้โดยอิสระ ต้องซื้อขายผ่านพระคลังสินค้าเท่านั้น ดังจะพิจารณาได้จากตารางรายการสินค้าผูกขาดของไทยนับตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (ตารางที่ 2.1)

⁸⁷ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าของไทยระหว่างพ.ศ. 2325-2398" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), หน้า 79.

⁸⁸ ไพบรจัน เกษมมั่นคง, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 141.

⁸⁹ สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2516), หน้า 18.

ตารางที่ 3.1 ตารางแสดงรายการสินค้าผูกขาดของรัฐตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3

(** รายการสินค้าผูกขาดที่ถูกยกเลิกตามสัญญาเบอร์นี พ.ศ. ๒๓๖๔ และสัญญาไทย - อเมริกัน พ.ศ. ๒๓๗๕)

รายการสินค้าผูกขาด	สมัยธนบุรี	สมัย ร.๑	สมัย ร.๒	สมัย ร.๓
๑. เหนือไม้			*	
๒. หนาม				
๓. คุบูก			*	
๔. ฝาง	*	*	*	*
๕. เกลือสินเธาว์				
๖. ตะกั่ว			*	
๗. งาช้าง	*	*	*	**
๘. ดินปืน	*	*	*	*
๙. ช้าง			*	
๑๐. ปืน	*	*	*	*
๑๑. กระวาน			*	
๑๒. ไม้กฤษณา	*	*	*	**
๑๓. นอระมادت	*	*	*	**
๑๔. ไม้จันทน์	*	*	*	**
๑๕. ไม้หอม	*	*	*	**
๑๖. พริกไทย			*	
๑๗. ริงนก			*	
๑๘. ผลเร่ว			*	
๑๙. รง			*	
๒๐. กำยาน			*	
๒๑. น้ำตาล			*	

รายการสินค้าผูกขาด	สมัยธนบุรี	สมัย ร.๑	สมัย ร.๒	สมัย ร.๓
๒๒. ไข่เต่าตน ๒๓. ผ้าแดง ๒๔. เครื่องถ้วยชาม ๒๕. หนังสั้ว			*	
รวม	8	8	20	7(2)

อ้างอิง : สุวิทย์ ชีรสาศวัต, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2310-2394) รายงานการวิจัยเสนอสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2525, หน้า 69-70.

ที่มา : กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 หน้า 38 , 102 (พระอัยการอาญาหลวง ม.7 37, ม.142)

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, สภาพการค้าไทย พ.ศ. 2325-2398 , ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ประสานมิตร), 2523, หน้า 14 , 55-56,
 ผ่องพันธ์ มณีรัตน์ บทบาทพระคลังสินค้าในสมัยกรุงศรีอยุธยา. หน้า 8,
 เสกก่อน ศักโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1, หน้า 134.

จากตารางจะเห็นว่าสินค้าผูกขาดนั้นมีปริมาณมากน้อยไม่เท่ากันในแต่ละรัชกาลดังนี้ คือสมัยกรุงธนบุรีและรัชกาลที่ 1 มีสินค้าผูกขาด 8 รายการ สมัยรัชกาลที่ 2 มีสินค้าผูกขาดเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 20 รายการ และสมัยรัชกาลที่ 3 ในช่วงก่อนการทำสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ.2369 ลดลงมาเป็น 7 รายการ และลดลงอีกภายหลังการทำสนธิสัญญาเบอร์นี เหลือเพียง 2 รายการ ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาฯ จากตารางดังกล่าว จะเห็นว่าช่วงที่มีการผูกขาดสินค้ามากที่สุดคือในสมัยรัชกาลที่ 2 เป็นช่วงระยะเวลาที่ไทยมีการค้ากับต่างประเทศ โดยเฉพาะการค้ากับประเทศจีนอย่างมาก ซึ่งจุดมุ่งหมายของการผูกขาดสินค้าต่างๆ ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่ารัฐจะมีสินค้าเพียงพอแก่การบรรทุกลงเรือสำเภาไปค้าขาย^{๑๐} และทำกำไรจากการค้าสินค้าผูกขาดโดยตรงซึ่งเบอร์นี ได้รายงานต่อข้าหลวงใหญ่ประจำรัฐบาลอังกฤษในอินเดียถึงปัญหาดังกล่าวไว้ว่า "ในปัจจุบันไม่มีคนในกรุงเทพฯคนใดกล้าซื้อสินค้าจากพ่อค้าอังกฤษ หรือขายสินค้าให้พ่อค้าอังกฤษ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากพระคลังสินค้าล่วงหน้าเสียก่อน และเป็นที่ยืนยันแล้วว่าพระคลังสินค้าจะไม่อนุญาตให้ใครซื้อขายเลย ถ้าหากตัวท่านพระคลังสินค้าหรือพวกขุนนางเล็กๆ ได้บังคับบัญชาของท่านหรือพ่อค้าของพระเจ้าอยู่หัวต้องการจะขายของหรือซื้อของใครๆ"^{๑๑} ซึ่งปัญหาที่ติดตามมาจากการซื้อขายผ่านพระคลังสินค้าไม่ใช่มีเพียงความยุ่งยากดังที่กล่าวไว้ข้างต้นเท่านั้น ยังมีปัญหาในเรื่องอื่นๆ อีก เช่น การใช้อำนาจสิทธิขาดในการเลือกซื้อสินค้าก่อนของพระคลังสินค้า (Royal Pre-emptive Right) จากบันทึกของครอว์ฟอร์ดกล่าวว่า "พระคลังสินค้ามีอภิสิทธิ์ที่สามารถจะลงไปในเรื่องสินค้าเลือกซื้อสินค้าสิ่งของที่ต้องการได้ก่อน เมื่อเหลือจากที่พระคลังสินค้าไม่ต้องการแล้ว จึงจะยอมให้จำหน่ายแก่พ่อค้าทั่วไปได้ นอกจากนี้พระคลังสินค้ายังเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าเองทั้งสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออก ปัญหาดังกล่าวข้างต้นเปิดโอกาสให้ขุนนางและเจ้าพนักงานในกรมพระคลังสินค้าสร้างผลประโยชน์ให้กับตนเองได้

^{๑๐} วิไลลักษณ์ เมฆาภิบาล, "การค้าต่างประเทศกับลักษณะเศรษฐกิจไทยในต้นรัตนโกสินทร์", หน้า 9.

^{๑๑} สวัสดิ์ สุวรรณศักดิ์ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, หน้า 212.

อย่างมากซึ่งเป็นข้อรังเกียจของพ่อค้าตะวันตกอย่างยิ่ง และหากสินค้าใดที่เป็นที่ต้องการของ พระคลังสินค้าแล้วละก็เจ้าพนักงานก็จะบังคับให้พ่อค้าขายในราคาที่พระคลังสินค้าต้องการ และ ถ้าพ่อค้าคนใดไม่ยอมรับราคาที่เจ้าพนักงานของพระคลังสินค้าเสนอให้ เจ้าพนักงานของพระคลัง สินค้าก็จะหาเหตุถ่วงเวลาจนกว่าจะได้ราคาที่พอใจซึ่งเบอร์นีได้กล่าวว่า "ไม่มีใครในกรุงเทพฯ กล้าให้ราคาเป็นอย่างอื่น โดยเฉพาะถ้าเป็นสินค้าที่พวกข้าราชการต้องการซื้อขายด้วยแล้วยังไม่มีใครกล้าเลย"^{๑๒} และหากพ่อค้าชาวตะวันตกไม่ยอมขายให้ เจ้าพนักงานก็จะแก้งต่อรอง ราคาหลายครั้งหลายคราจนพ่อค้าตะวันตกบางรายต้องเสียเวลาเป็นเดือนหรือ 2 เดือน จนในที่สุดพ่อค้าตะวันตกก็ต้องยอมขายสินค้าให้ เนื่องจากต้องรับนำเรือออกไปให้ทันเวลา นอกจากนี้ จะถูกกดราคาเมื่อนำสินค้าเข้ามาขายแล้ว เมื่อถึงเวลาที่พ่อค้าชาวตะวันตกจะสั่งซื้อสินค้าต่างๆ ออกไปขายก็พบว่าสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการเป็นสินค้าที่ต้องซื้อจากพระคลังสินค้าเท่านั้น

อุปสรรคเหล่านี้สร้างความไม่พอใจให้แก่พ่อค้าตะวันตก ดังปรากฏในบันทึกของสังฆราช ปาลเลอกัวซ์กล่าวถึงปัญหาของพ่อค้าตะวันตกไว้ว่า "สำหรับชาวยุโรปมีข้อหากอยู่ 3 ประการที่ ขัดขวางการค้าขายของพวกเรา คือข้อหากในการจำหน่ายสินค้าของตนได้ในเวลาอันรวดเร็ว ข้อหากในการที่จะได้รับการชำระเงินภายในเวลาอันสั้น ข้อหากในการที่จะได้รับการบรรทุก สินค้ากลับไปได้โดยฉับพลัน การมาค้าขายจะต้องเสียเวลาเป็นเดือนๆ กว่าที่จะซื้อและขายสินค้า ได้ จนมีคำพูดติดปากพวกพ่อค้าชาวยุโรปว่า ถ้าใครคิดจะมาค้าขายกับประเทศสยามแล้ว ต้อง นำกำปั้นมาสามลำ ลำหนึ่งบรรทุกของขวัญบรรณาการมาจุ่มก้องพระเจ้าแผ่นดินและพวกเสนาบดี ลำหนึ่งบรรทุกสินค้า อีกลำหนึ่งบรรทุกเอาความอดทนมาด้วย"^{๑๓}

ประเด็นปัญหาดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด เมื่อเบอร์นีเข้ามาเจรจากับราชสำนักไทย เบอร์นีได้เสนอขอให้ราชสำนักอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษสามารถเข้ามาทำการค้าขายได้อิสระ โดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้า

^{๑๒} สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์(แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, หน้า 213.

^{๑๓} ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 306-307.

2. ปัญหาอันสืบเนื่องมาจากการจัดเก็บภาษีอากรและค่าธรรมเนียมต่างๆของไทย

ภาษีอากรและค่าธรรมเนียมต่างๆถือเป็นรายได้ของหลวงทางหนึ่ง และในขณะเดียวกันก็เป็นรายได้ของขุนนางและเจ้าพนักงานที่รับราชการในกรมพระคลังสินค้าด้วย เนื่องจากในสมัยก่อนขุนนางทำงานรับราชการโดยไม่มีเงินเดือนเหมือนอย่างในปัจจุบัน แต่จะอาศัยค่าธรรมเนียมต่างๆ หรือผลประโยชน์อันได้มาจากตำแหน่งหน้าที่

ก่อนอื่นเราคงต้องพูดถึงวิธีการเก็บภาษีอากรของไทยอย่างคร่าวๆ เพื่อความเข้าใจในวิธีการจัดเก็บภาษีของไทยก่อน จึงจะสามารถเข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับพ่อค้าชาวตะวันตกที่สืบเนื่องมาจากการเก็บภาษีของไทย

กลไกสำหรับการเก็บภาษีอากรในสมัยก่อนพ.ศ. 2369 นั้น แบ่งคร่าวๆได้ 2 วิธีคือ

1. จัดเก็บภาษีอากรโดยรัฐเป็นผู้ดำเนินการเอง^{๑๔} โดยมอบหมายให้หน่วยงานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องรับผิดชอบโดยตรง ซึ่งในด้านการต่างประเทศนั้นขึ้นอยู่กับกรมพระคลังสินค้าโดยกรมทำรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดเก็บค่าธรรมเนียมภาษีขาเข้า การตรวจตราสินค้า การออกใบอนุญาตผ่านเข้าออกของเรือสินค้า^{๑๕} เป็นต้น

^{๑๔} ร่ำไผ่ อุดมไพจิตรกุล, "การแสวงหาราษฎรได้แผ่นดินภายในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2398-2458", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 14.

^{๑๕} อติศร หมวกพิมาส, "กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 98.

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดเก็บโดยรัฐที่สำคัญคือ การมีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการเก็บภาษีหลายหน่วยงาน เช่นกรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระคลังสินค้า กรมท่าขวา กรมท่าซ้าย เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากในการทำงานซ้ำซ้อนกัน เพราะแต่ละหน่วยก็แยกกันเก็บภาษี รัฐส่วนกลางไม่สามารถตรวจสอบควบคุมได้ นอกจากนั้นกรมท่าต่างๆ ที่เก็บภาษีก็นำสำมะโนที่จะใช้จ่ายในกรมของตนได้อย่างเพียงพอ ส่วนที่เหลือจึงค่อยส่งกรมพระคลังในขณะกรมพระคลังไม่สามารถควบคุมได้ เพราะไม่มีผู้รู้จำนวนเงินแผ่นดิน จากการที่มีหน่วยงานราชการทำหน้าที่ในการเก็บภาษีอากรซ้ำซ้อนเช่นนี้ มีผลทำให้การเก็บภาษีไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน^{๑๖}

2. การจัดเก็บโดยมอบหมายให้เอกชนผูกขาดในการจัดเก็บภาษีอากรบางประเภท และส่งผลประโยชน์ที่เก็บได้ให้แก่คลังแผ่นดินอีกต่อหนึ่ง หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ "เจ้าภาษีนายอากร" ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

ในด้านกระบวนการจัดเก็บภาษีอากรในสมัยนั้น มีวิธีการตั้งพิกัดอัตราภาษีอากรไว้ 2 วิธีด้วยกันคือ วิธีแรกคือตั้งพิกัดตามอัตราราคา หมายถึงการยึดเอาราคาส่งของเป็นเกณฑ์ในการเรียกเก็บและกำหนดจำนวนเงินที่จะต้องเสียภาษีเป็นจำนวนร้อยละ วิธีการนี้นิยมใช้กับการเก็บภาษีสินค้าขาเข้า ภาษีสินค้าขาออกเป็นต้น^{๑๗} เช่น อังกฤษต้องเสียภาษีขาเข้าโดยทั่วไปเสีย 8 เปอร์เซ็นต์กับภาษีขาออกซึ่งมากน้อยแล้วแต่ประเภทของสินค้าอยู่ในระหว่าง 20 เปอร์เซ็นต์ถึง 50 เปอร์เซ็นต์ เป็นต้น^{๑๘} และวิธีที่ 2 คือตั้งตามพิกัดตามสภาพ หมายถึงการเก็บภาษีอากรตามสภาพความเป็นอยู่ของสิ่งของนั้นๆ โดยคิดจากจำนวน น้ำหนัก เรือหรือปริมาตร^{๑๙} เช่นการเก็บภาษีปากเรือ ซึ่งเก็บตามขนาดความกว้างของเรือ (ส่วนที่กว้างที่สุด)

^{๑๖} รำไพ อุดมไพจิตรกุล, "การแสวงหาราชได้แผ่นดินภาษีในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2398-2458", หน้า 15-16.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, 17.

^{๑๘} สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, หน้า 213.

^{๑๙} รำไพ อุดมไพจิตรกุล, "การแสวงหาราชได้แผ่นดินภาษีในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2398-2458", หน้า 17.

ปัญหาอันเนื่องมาจากกระบวนการจัดเก็บภาษีที่ซ้ำซ้อนไม่มีอัตราและระบบที่แน่นอนตายตัว
เปิดโอกาสให้ขุนนางเจ้าพนักงานเรียกเก็บภาษีได้ตามใจชอบ ดังตัวอย่างการเก็บภาษีปาก
เรือของเรืออังกฤษชื่อเรือแซนนอน กับเรืออเมริกันชื่อไซแรน

เรือแซนนอน

ภาษีปากเรือวัดได้ 3 ฟาธอม 1 คิวบิต	
คิดภาษีอัตราฟาธอมละ 40 บาท	-222.3.0
ของขัตติยवासพระเจ้าอยู่หัว	-130.0.0
ค่าจอดเรือในแม่น้ำ	- 27.0.0
ค่าด่านศุลกากร* 2 แห่ง	-432.0.0
ค่านำผ้าฝ้ายจีนที่** เข้ามาขาย	- 19.2.0
ค่านำฝืนข้างออกไปขาย	- 15.3.1
ค่านำไม้ฝางออกไปขาย	<u>- 6.0.0</u>
บาท	<u>853.0.1</u>

(1ฟาธอมไทยเท่ากับ 6.2-6.3ฟุตโดยประมาณ)

เรือไซแรน

ภาษีปากเรือวัดได้ 3 ฟาธอม 1 คิวบิต	
คิดภาษีอัตราฟาธอมละ 40 บาท	-217.3.1
ของขัตติยवासพระเจ้าอยู่หัว	-130.0.0
ค่าจอดเรือในแม่น้ำ	- 18.0.0
ค่าด่านศุลกากร	<u>-424.0.0</u>
บาท	<u>789.3.</u>

ที่มา:อ้างแล้ว, สำนวน สวรรณสถิตย (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2, หน้า 39.

* ต้นฉบับเรียกว่า Chokies หรือ Watch houses, Webster's Third New International Dictionary ให้ความหมายของคำนี้หลายประการดังนี้ "marketplace, station or post esp. for collection of customs or for palanquin bearers or Police"

** ต้นฉบับเรียกว่า Chinty - ผู้แปล

จากรายละเอียดดังกล่าวจะพบว่า อัตราที่ระบุไว้สำหรับค่าภาษีปากเรือคือ 40 บาท ต่อ 1 ฟาธอม แต่อัตราที่คิดราคาตามความกว้างของเรือแต่ละลำจริงๆ ปรากฏว่าการคำนวณภาษีคิดในอัตราฟาธอมละ 70 บาท¹⁰⁰ กรณีตัวอย่างดังกล่าวสันนิษฐานว่า เบอร์นี่ตีความจากอัตราค่าปากเรือว่าง ซึ่งครอว์ฟอร์ดบันทึกไว้ตั้งแต่เมื่อคราวที่เป็นทูตเดินทางเข้ายังกรุงเทพฯ ตามบันทึกของครอว์ฟอร์ดได้กล่าวถึงอัตราอากรที่เรียกเก็บว่า "ข้าพเจ้าไม่เคยได้รับเอกสารทางราชการของสยามในเรื่องภาษีอากรเลย อย่างไรก็ตามก็ตั้งเงื่อนไขที่วางไว้ ซึ่งจะตีความตามความเข้าใจของข้าพเจ้าอาจจะสรุปได้ดังนี้คืออากรปากเรือว่าง (Measurement Duty) ซึ่งเรียกเก็บกับสำเภาสามเสากระโดงเป็นเงิน 80 บาท อัตราเดีวกันนี้ใช้กับเรือสยามที่กินน้ำลึก 6 ฟุต 6 นิ้วด้วย ส่วนเรือใบสองเสาเสียเพียงครึ่งหนึ่งของอัตรา"¹⁰¹ ซึ่งเบอร์นี่เข้าใจว่าเป็นอัตราค่าสำหรับเรือทุกๆลำ แต่จริงๆแล้วไม่ใช่เพราะอัตราค่าภาษีปากเรือนั้นยังแบ่งประเภทของเรือแต่ละชนิดอีก ดังนี้คือ

เรือสำเภาจีน ค่าปากเรือเก็บวาละ 40 บาท (ไม่คำนึงถึงขนาดของเรือ)

เรือสินค้ามลายู ค่าปากเรือเก็บวาละ 130 บาท (ไม่คำนึงถึงขนาดของเรือ)

เรือสินค้ายุโรป ค่าปากเรือเก็บวาละ 118 บาท ต้องเสียค่าจอดต่างหาก¹⁰²

ปัญหาความไม่เสมอภาคดังกล่าวเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่พ่อค้าตะวันตกเรียกร้องให้มีการจัดเก็บภาษีปากเรืออย่างยุติธรรม นอกจากค่าภาษีปากเรือที่พ่อค้าตะวันตกต้องจ่ายมากกว่าพ่อค้าจีนแล้วยังมีค่าใช้จ่ายที่เรียกเก็บเป็นค่าธรรมเนียม หรือค่าป่วยการอีกหลายรายการอีกหลายรายการดังรายละเอียด จากตัวอย่างกรณีเรือแซนนอน และเรือไซเรน

¹⁰⁰ สวัสดิ์ สุวรรณศักดิ์ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, หน้า 39.

¹⁰¹ ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 145.

¹⁰² เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, "สภาพการค้าไทยระหว่างพ.ศ. 2325-2398", หน้า 95.

เปรียบเทียบค่าธรรมเนียมที่ใช้จ่ายให้แก่ข้าราชการระหว่างเรือชนนลน ของอังกฤษ
กับเรือไซเรนของอเมริกัน ดังนี้ (หน่วยอัตราเป็นบาท)

	เรือชนนลน	เรือไซเรน
พระฮากูเฝ้า	80.2.1	48.0.0บาท
นายท่า	44.2.0	12.0.0บาท
ราชสิฎฐี	38.2.0	6.0.0บาท
ล่าม	38.2.0	12.0.0บาท
พ่อมัด	13.0.0.	-
หลวงวิสิฎฐี	-	12.0.0บาท
สมุ้รต และเซบัสเตียน	26.0.0	10.0.0บาท
คนเฝ้าโกดัง(หลายคน)	25.0.0	-
หลวงโสธร	12.0.0	-
เสมียนตรา	15.2.0	7.2.0บาท
ค่าวัดเรือ	2.0.0	5.0.0บาท
เสมียน 4 คน	32.2.0	20.0.0บาท
หัวหน้าเสมียน	12.0.0	-
เสมียนควบคุมการรั้ง	36.0.0	12.0.0บาท
คนใช้พระคลัง	6.0.0	-
เสมียนทุกคนๆละ 1สลึงต่อวัน	168.0.0	-
เสมียนของพระฮากูเฝ้า	-	20.0.0บาท
เสมียนของนายท่า	-	20.0.0บาท
เสมียนของราชสิฎฐี	-	17.0.0บาท
เสมียนและล่าม	-	17.0.0บาท
เสมียนของพ่อมัด	-	5.0.0บาท

	เรือชนนอน	เรือไซเรน
เสมีชนอนๆ	-	12.0.0บาท
เสมีชนราคาวันละสลึง	-	48.0.0บาท
เจ้าหน้าที่ตรวจศุลกากร	-	24.0.0บาท
ค่าวัดเรือ	-	8.0.0บาท
สำหรับพระเจ้าอยู่หัวองค์ที่ 2 (วังหน้า)กับข้าราชการของพระองค์	60.1.0	40.1.0บาท

ที่มาอ้างอิงแล้ว, ส่วิตรี สวรรณสถิตย(แปล), เอกสารของเฮนรี่ เบอรัณ เล่ม 2, หน้า40-41.

จากบัญชีดังกล่าวจะเห็นว่ามีการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมเข้าช้อนในหลายรายการ เช่น ค่าวัดเรือสำหรับเรือไซเรน ต้องเสียเข้ากันถึง 2 ครั้ง รวมเป็นเงิน 13 บาท ในขณะที่เรือชนนอนเสียค่าวัดเรือเพียงครั้งเดียว เป็นเงิน 2 บาท กรณีค่าจ้างล่ามในการทำงาน เซบัสเตียนเป็นคนที่ราชการจ้างไว้ทำหน้าที่เป็นล่าม แต่เมื่อเรียกเก็บค่าธรรมเนียม มีการเก็บเข้าถึง 2 ครั้ง คือแยกเป็นค่าล่ามต่างหากไว้ส่วนหนึ่ง กับเก็บในนามของเซบัสเตียนซึ่งรวมกับสมุรด์

นอกจากกรณีดังกล่าว ยังมีกรณีของนายฮันเตอร์ ซึ่งถูกบังคับให้จ่ายเงินที่กรุงเทพฯ ทันทีเป็นเงิน 1,876 บาท และจ่ายที่ปากน้ำอีก 65 บาท¹⁰³ ซึ่งนายฮันเตอร์ได้ร้องเรียนต่อเบอรัณเพื่อขอค่าชู้แจงจากพระคลัง โดยมีรายการตามบันทึกต่อไปนี้

บัญชีภาษีท่าเรือและภาษีทอดสมอที่กรุงเทพฯ ซึ่งเรียกเก็บจากเรือฮันเตอร์ กับตันจอห์นสัน ระบุว่า 235 ตัน ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีได้นำบัญชีมาให้ร้อยเอกเบอรัณ ทูลประจำราชสำนักสยาม

¹⁰³ ส่วิตรี สวรรณสถิตย(แปล), เอกสารของเฮนรี่ เบอรัณ เล่ม 1, หน้า 121.

เรืออินเตอร์

ภาษีปากเรือฟาซอมละ 80 บาท	320บาท
เรืออินเตอร์วัดได้กว้าง 4 ฟาซอม	
ค่าผ่านขาออก	522บาท
ค่าเข้าไปนครหลวง	512บาท
รวมเป็นเงินเข้าบัญชีพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม	<u>1,354บาท</u>

รายการที่เก็บเข้าบัญชีข้าราชการของพระเจ้าอยู่หัว	
เจ้าพระยาโกษาธิบดี (พระคลัง) ค่าเรือเข้าออก	36บาท
พระยาพิพัฒน์โกษา (ผู้ช่วย) ค่าเรือเข้าออก	24บาท
พระจุฑา (พ่อค้าพระเจ้าอยู่หัว) ค่าผ่านเข้าออก	24บาท
หลวงสรสาคร นายท่า ค่าผ่านเข้าออก	24บาท
ขุนราชสิริวัตร (ค่าผ่านเข้าออก 12บาท, ค่าควบคุมการชั่งของ6บาท, ค่าควบคุมการซื้อขาส3บาท)	21บาท
ค่าลำน 4 คน	21บาท
หลวงแก้ววาณัติ (พ่อมัด) ค่าทำบัญชี6บาท, ค่าควบคุมการค้าขาส3บาท	9บาท
ขุนวิสูตรสาคร ค่าควบคุมลำน	12บาท
เสมียนตรา ค่าบันทึก 5 ครั้งๆละ 2บาท2สลึง	14*บาท
	(ที่ถูกต้องควรเป็น12บาท2สลึง)
เสมียนเวร ค่าทำบันทึก 11 ครั้ง	24บาท2สลึง
เสมียนของพระยาจุฑา ค่าทำบันทึก 11 ครั้ง	24บาท2สลึง
หลวงสรสาครหรือนายท่า	24บาท2สลึง
เสมียนของราชสิริวัตร ค่าทำบันทึก 11 ครั้งๆละ1บาท2สลึง	16บาท2สลึง
ลำน 4 คน	16บาท2สลึง
เสมียนโกดัง คุมการทำบัญชี 3 บัญชี	15บาท
หลวงสนาวัด และหลวงโกนิชาน กับเซบัสเตียน ลำน	18บาท

เสมียนคุมงาน 8 คนๆละ 3บาท	24บาท
ค่าเสบียงให้เสมียนทุกคน 24คนๆละ4บาท	96บาท
รวมเก็บเข้าบัญชีข้าราชการของพระเจ้าอยู่หัว	<u>460บาท*</u>
	(ที่ถูกต้องควรเป็น453บาท)
รายการที่เก็บเข้าบัญชีข้าราชการของวังหน้า	
เสมียนตรา ค่าทำบันทึก 4ครั้งๆละ1บาท1สลึง	5บาท
เสมียนเวร ค่าทำบันทึก 5ครั้งๆละ1บาท1สลึง	6บาท1สลึง
เสมียนหลวงการุจี ค่าทำบันทึก5ครั้งๆละ1บาท1สลึง	6บาท1สลึง
เสมียนของพระสุรพรรษา หรือเบเนดิกโต กับเสมียนของวังหน้า	
และเสมียนของนายท่าในอัตราคนละ1บาท1สลึง	6บาท1สลึง
เสมียนขุนขี้ตูด ค่าทำบันทึก 5ครั้ง ในอัตรา3สลึง	3บาท3สลึง
ค่าล่ำมคุมท้าวขี้ตูด	3บาท3สลึง
เสมียนขุนไธยาด ค่าทำบัญชี 2ครั้งๆละ1บาท	2บาท
ค่าเสบียงเสมียน 6คนๆละ 4บาท	24บาท
รวมเก็บเข้าบัญชีข้าราชการของวังหน้า	<u>62.1บาท</u>
	(ที่ถูกต้องควรเป็น57บาท1สลึง)
รวมค่าใช้จ่ายที่เรือสินค้าต้องจ่ายที่กรุงเทพฯทั้งหมดเป็นเงิน	<u>1,876.1บาท</u>
	(ที่ถูกต้องควรเป็น1,864บาท3สลึง)

ที่มา: อ่างแล้ว, สำนวนตรี สุวรรณสถิตย์(แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์เน็ เล่ม 2, หน้า 114-117.

นอกจากราชการข้างต้นแล้ว เบอ์นี่ยังทำการบันทึกรายงานปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจากการสอบถามนายฮันเตอร์ พ่อค้าซึ่งดำเนินการค้าในไทยเพื่อเสนอต่อคณะเสนาบดีซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

ประการแรก การทำงานของเจ้าพนักงานซึ่งไม่ตรงกับค่าใช้จ่ายที่เรียกเก็บ จากบันทึกของเบอ์นี่กล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ว่า "ความจริงมีเสมียนมาช่วยงาน 2 คน กับคนซึ่งของอีก 1 คน เวลามาช่วยก็ช่วยเพียงวันละ 3 ชั่วโมง และมาไม่ตรงเวลา แต่ก็ขอรางวัลและอาหารจากนายฮันเตอร์ โดศอ้างว่าไม่เคยได้รับเงินเป็นค่ารางวัลหรืออาหารจากพระคลัง"¹⁰⁴

ต่อกรณีสั่งกล่าวข้างต้นพระคลังชี้แจงว่า โดศธรรมเนียมแต่โบราณนั้นค่าจ้างดังกล่าวก็เรียกเก็บตามธรรมเนียมโบราณที่กำหนดไว้ ซึ่งจะมีผู้ปฏิบัติงานจริงหรือได้รับค่าจ้างจากการปฏิบัติงานนั้นจริงๆหรือไม่นั้น ไม่ใช่เรื่องสำคัญ เพราะพระคลังเรียกเก็บค่าป่วยการตามบัญชีซึ่งมีมาแต่โบราณ

ประการต่อมาอัตราการเรียกเก็บภาษีและค่าธรรมเนียมที่ไม่แน่นอนตายตัว พิจารณาได้จากเรื่องของพ่อค้าตะวันตกหลายค่าที่เข้ามายังกรุงเทพฯ จะเสียค่าธรรมเนียมไม่เท่ากัน รวมทั้งจากนายฮันเตอร์ ซึ่งจากบันทึกของเบอ์นี่กล่าวว่า "นายฮันเตอร์ซึ่งถูกบังคับให้จ่ายเงินที่กรุงเทพฯ นั้นที่เป็นเงิน 1,876 บาท เมื่อมีการชี้แจงให้พระคลังสินค้าเห็นว่า การเรียกเก็บภาษีจำนวนดังกล่าวไม่ถูกต้องกับรายการที่นำมาส่งให้ข้าหลวงเจ้า (เบอ์นี่) และไม่ตรงกับรายการภาษีท่าเรือที่เรียกเก็บจาก เรือแซนนอน และเรือไซแรน พระคลังก็แจ้งว่าที่เรียกเก็บไม่เหมือนกันนั้นเป็นการตีแก่นายฮันเตอร์ และรายการเก็บภาษีครั้งนี้พระคลังสินค้าเป็นผู้ควบคุมเอง ฉะนั้นจึงถูกต้อง* กว่ารายการเก่าๆที่ได้ส่งให้ดูแล้ว"¹⁰⁵

บันทึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ในระบบการจัดเก็บภาษีของพระคลังสินค้านั้นไม่สามารถตรวจสอบและควบคุมได้ เนื่องจากมีการแบ่งย่อยหน่วยงานจัดเก็บหลายฝ่าย อีกทั้งวิธีการจัดเก็บขึ้นอยู่กับอัตราค่าของเจ้าพนักงานทำให้มีอัตราไม่แน่นอนซึ่งเปิดโอกาสให้เงินตราที่ควรจะเข้าท้องพระคลังรั่วไหลได้หลายขั้นตอน เบอ์นี่ได้อาศัยรายงานจากบันทึกเรื่องราว

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

*ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน

ปัญหาต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคของพ่อค้าตะวันตกในการค้าขายกับไทย เป็นเหตุผลในการเจรจาต่อรองกับราชสำนัก เพื่อขอให้มีการจัดเก็บภาษีรวมทั้งค่าธรรมเนียมต่างๆ เป็นอัตราเดียว โดยชี้แจงให้เห็นว่า แท้จริงแล้วปัญหาที่พ่อค้าต้องเสียภาษีมากหรือน้อย แต่กว่าในกระบวนการการเก็บภาษีของไทยนั้น ชาติมาตรฐานในการจัดเก็บ¹⁰⁶ และด้วยข้ออ้างจากปัญหาการแอบแฝงหาผลประโยชน์ในกระบวนการจัดเก็บภาษี เบอร์นิงมีเหตุผลต่อรองเพิ่มเติมว่า "วัตถุประสงค์ของเราคือ หาพื้นฐานที่ชัดเจนและถาวรสำหรับพ่อค้าชาวอังกฤษที่จะได้เผชิญกับการกีดกันแก่งน้อยที่สุด และในส่วนของพระมหากษัตริย์มีรายได้ที่สูงขึ้นมาก เพื่อล่อพระทัยพระองค์ให้ความคุ้มครองพ่อค้าชาวต่างประเทศ หนทางแก้ไขที่ดีที่สุดสำหรับเราคือ การจัดรูปแบบการเสียภาษีที่รวบรัดอย่างเช่นคนจีนใช้ปฏิบัติ ซึ่งจะทำการภาษีลดลงตลอดจนการหลีกเลี่ยง การตรวจสอบ การลักเล็กขโมยน้อยของเจ้าหน้าที่พื้นเมืองโดยสิ้นเชิง"¹⁰⁷

นอกจากภาษีปากเรือแล้วพ่อค้าตะวันตกก็ยังไม่พอใจต่ออัตราภาษีสินค้าขาเข้า ที่พระคลังเรียกเก็บอย่างไม่เท่าเทียมดังนี้

เรือของพ่อค้าชาวจีน เสียภาษีขาเข้าในอัตราร้อยละ 4 บาท

เรือของพ่อค้าชาวโปรตุเกส เสียภาษีขาเข้าในอัตราร้อยละ 5-6 บาท

เรือของพ่อค้าชาวอังกฤษและพ่อค้าตะวันตกอื่นๆ เสียภาษีในอัตราร้อยละ 8 บาท¹⁰⁸

เอกสารของครอว์ฟอร์ดบันทึกถึงการค้าของพ่อค้าชาวจีนว่า การค้าของชาวจีนนั้นเท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นมาก่อนๆ ก็ยึดหลักให้เสรีภาพและอลุ่มอล่วยให้ กับมิได้มีการให้สิทธิกว่าอื่นใดก่อนในกรณีสินค้าของจีน พวกจีนได้รับสิทธิที่จะทำการซื้อขายโดยอิสระเสรี¹⁰⁹

¹⁰⁶ อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (พ.ศ. 2363-2398)", ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงพ.ศ. 2484, (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 152.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

¹⁰⁸ วรากรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", หน้า 32.

¹⁰⁹ อ้างแล้ว, ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, เอกสารของครอว์เฟิร์ต, หน้า 146.

มูลเหตุที่ทำให้พวกพ่อค้าชาวจีนได้ทำการค้าขายอย่างอิสระเสรีมากกว่าพ่อค้าชาติอื่นๆ เนื่องจากชาวจีนได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้เข้ามาช่วยทำการค้าขายตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมา ทำให้ชาวจีนในทุกยุคทุกสมัยมีความสนิทสนมกับบรรดาเจ้าขุนมูลนายและข้าราชการไทยมากกว่าพ่อค้าชาติอื่นๆซึ่งเข้ามาเพื่อค้าขายอย่างเดิขว นอกจากนี้ประเพณีการส่งเครื่องราชบรรณาการของราชสำนักไทยที่ส่งไปยังประเทศจีน เปิดโอกาสให้รัฐไทยแสวงหาผลประโยชน์ในทางการค้าไปด้วย ซึ่งสิทธิพิเศษต่างๆ รวมทั้งได้การได้รับการยกเว้นภาษีปากเรือที่ไทยได้รับจากจีนนั้น ส่งผลให้พ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาดำเนินการค้าในประเทศไทยผลอได้รับผลประโยชน์และสิทธิพิเศษต่างๆ มากกว่าพ่อค้าชาติอื่นๆ ประกอบกับนโยบายของรัฐไทยในสมัยกรุงฯ ตอนต้นสนับสนุนให้พ่อค้าชาวจีนเข้ามาประกอบอาชีพในประเทศไทย ทำให้ชาวจีนมีโอกาสเข้ามาควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการค้าต่างประเทศของรัฐและบรรดาเจ้าขุนมูลนายที่ได้อาศัยชาวจีนดำเนินการแทน ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในหมู่พ่อค้าชาติต่างๆ ที่เข้ามาค้าขายยังประเทศไทย

ปัญหาที่เกิดจากระเบียบวิธีการค้าที่แตกต่างกันระหว่างพ่อค้าตะวันตกกับรัฐไทยและความต้องการสินค้าของไทย เป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจที่สำคัญอันนำไปสู่การทำสนธิสัญญาเบอร์นั้น เป็นปัญหาที่พ่อค้าอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องเผชิญและหาทางแก้ไข ด้วยการเรียกร้องของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต่อรัฐบาลของตนให้เห็นถึงความสำคัญของการค้ากับประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าจะสามารถอำนวยประโยชน์ให้อังกฤษได้โดยไม่ต้องอาศัยเงินทุนจากยุโรป อีกทั้งยังส่งผลต่อการค้าหลักของอังกฤษในจีน อินเดีย และดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษ ด้วยปัจจัยทั้งหลายดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อเกิดปัญหาทางการเมืองเกิดขึ้นระหว่างไทยกับอังกฤษบริเวณคาบสมุทรมาลา และ การเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า ก็ทำให้พ่อค้าอังกฤษถือเป็นโอกาสกดดันให้รัฐบาลของตนให้เข้ามาแก้ไข ปัญหาทางเศรษฐกิจพร้อมๆ ไปด้วยกับปัญหาทางการเมือง